

Bijaći u svjetlu proučavanja ranosrednjovjekovnih vladarskih rezidencija

Prof. emeritus, dr. Tomislav MARASOVIĆ
HR-21000, Split, Marasovićeve 8b

U okviru proučavanja arheološkog sklopa u Bijaćima, autor raspravlja o problemu vladarskog dvora, dosad najmanje razjašnjenog pitanja na tom položaju. Na osnovi povijesnih vrela i epigrafske građe osnažuje ranije Karamanove zaključke da je antički stambeni sklop, pronađen iskopavanjima početkom 20. stoljeća, korišten kao ranosrednjovjekovna rezidencija hrvatskih vladara, kojoj su pripadali i nadvratnici s imenima svećenika Gumpertusa i Gratianusa (Gratiosusa).

Razmatraju se i druga moguća vladarska sjedišta u Dalmaciji starohrvatskog doba isto kao i neka druga poznata zapadnoeuropska predromanička vladarska središta, a u zaključku se ističu i posebnosti različitih europskih regija kad je riječ o tipologiji vladarskih rezidencija ranoga srednjeg vijeka

Arheološki je sklop u Bijaćima već od sredine 19. stoljeća u pozornosti hrvatske historiografije zbog svoje mnogostruke važnosti. Značenje Bijaća za hrvatsku povijest prije svega je u okolnosti što su u njemu izdane vladarske isprave hrvatskih knezova, a to je dovelo do zaključka o postojanju ranosrednjovjekovnog vladarskog dvora na tome mjestu. Povijesna su vrela o Bijaćima bila u znanstvenoj pozornosti i u vezi s problemom njihove autentičnosti, pa je sam položaj pobudio pažnju i sa stajališta diplomatike kao pomoćne povijesne znanosti. Svekoliki arheološki i povijesno-umjetnički interes za Bijaće proizlazi iz višeslojnih nalaza koji na tom području svjedoče o antičkom naselju Siculi, o gospodarskom dobru iz rimskog doba, o starokršćanskoj bazilici i krstionici, o predromaničkoj crkvi i srednjovjekovnom groblju, pogotovu u svjetlu bogatog inventara kamenog namještaja ukrašenog pleternom plastikom. Samim imenom toponima *Stombrate* i antroponimima iz vladarskih isprava izdatih u Bijaćima bavila se i hrvatska onomastika, pa je interes za taj položaj proširen i na lingvistička istraživanja.

Pridružujući se svojim prilogom u ovom broju časopisa, isključivo posvećenom bijačkoj tematici, želio bih unijeti nešto više svjetla u problem koji mi se čini do danas najmanje riješen, a to je vladarski posjed hrvatskih knezova. Nastojat ću, između ostalog, ponovno razmotriti pitanje pripadaju li natpisi s imenom svećenika *Gumpertusa* i *Gratianusa* (ili *Gratiosusa*) starohrvatskom vladarskom dvoru ili crkvi Sv. Marte, odnosno da li arheo-

loški lokalitet predstavlja samo starohrvatsku crkvu ili pak sadrži i ostatke vladarske rezidencije.

U odnosu na mnogobrojne ostatke predromaničkog crkvenog graditeljstva, onodobna svjetovna arhitektura, a pogotovu vladarske rezidencije, neusporedivo je manje sačuvana i slabije obrađena kategorija, pa i najmanji pomak u istraživanju tog segmenta ranosrednjovjekovnog graditeljstva može biti koristan za upotpunjavanje opće slike o starohrvatskoj kulturi i društvu općenito. Upravo zbog toga činilo se korisnim poslužiti se i usporednom gradom, kako onom koja se odnosi na ranosrednjovjekovne vladarske rezidencije u Hrvatskoj, tako i na nekoliko bolje sačuvanih primjera iz Europe karolinškoga doba.

Bijaći, položaj na granici donjokaštelanskog i trogirskog polja, u antici je pripadao rimskom naselju *Siculi*, za koje Plinije tvrdi da je u prvoj polovini 1. stoljeća poslije Krista bilo mjesto gdje je car Klaudije naselio svoje veterane¹, što je potvrđeno i epigrafičkom gradom². Pod imenom *Siclis* naselje je ucrtano i u kasnoantičkoj karti, odnosno njezinu srednjovjekovnom prerisu, poznatom pod imenom *Tabula Peutingeriana*³.

Dvije skupine vrela pružaju podatke o tom položaju: diplomatski dokumenti i epigrafski spomenici.

Za problem mogućeg postojanja starohrvatskog vladarskog dvora najvažnija vrela čine vladarske isprave, zato što su sačinjene u Bijaćima. Ranosrednjovjekovne su isprave, što se odnose na Bijaće, sačuvane u prijepisima, pa su iz toga proizišle i rasprave o njihovoj autentičnosti. Za predmet koji proučavamo, te su isprave, bez obzira na to u kojoj su mjeri prijepisima izgubile autentičnost, svejedno dragocjene, jer izravno ili posredno dokazuju postojanje vladarskog posjeda ili dvora. Uz njih je kao izvorno vrelo sačuvan i umetak u *Supetarskom kartularu* u kojem se spominje isti lokalitet kao kraljevski posjed⁴. Najvažnija su vrela:

1. Trpimirova darovnica iz 852. godine od koje postoji pet prijepisa, datiranih od 1568. godine do Lucićeva vlastoručnog ispisa sredinom 18. stoljeća, sačuvanog u Kaptolskom arhivu u Splitu⁵. Mjesto izrade isprave (*Actum in loco qui dicitur Byaci...*), te potpisi kneza (*Signum manum meque ipso Tirpimiro duce...*) i niza župana, dvorjana i crkvenih odličnika, upućuju na zaključak da se u Bijaćima nalazila hrvatska vladarska rezidencija, iako se u samom tekstu ne spominje vladarski dvor.

2. U Muncimirovoj ispravi iz 892. godine kojom se potvrđuje Trpimirova darovnica, poznatoj također na osnovi pet sačuvanih prijepisa, od kojih se najstariji iz 1568. godine čuva u župskom uredu u Kaštel Sućurcu, uz ime naselja Bijaći, spominje se poblize i položaj izrade dokumenta *ispred vrata crkve Sv. Marte...* (*Actum est in Biaci ante fores ecclesiae sancte Martae martirae*).

¹ M. SUIĆ, *Antički grad na istočnom Jadranu*. Zagreb, 2003, str. 166.

² I. BABIĆ, *Prostor između Trogira i Splita*. Trogir, 1984, str. 54.

³ M. SUIĆ, nav. dj., 432.

⁴ V. NOVAK - P. SKOK, *Supetarski kartular*. Zagreb, 1952, str. 75, 284.

⁵ *Codex Diplomaticus* (= CD). I, Zagreb, 1967, str. 3.

Povijesna vrela i dosadašnja istraživanja

Ispravu je sačinio svećenik i knežev kapelan *Serminus* (u drugim prijepisima *Seratinus* ili *Firminus*), a osim kneza potpisuju je i brojni ugledni svjedoci, među kojima i mnogi župani⁶.

3. Isprava iz 1078. godine, kojom kralj Zvonimir ponovno poklanja splitskoj crkvi neke posjede, poznata je po prijepisu iz 14. stoljeća u Arhivu kaptola u Splitu⁷. U suvremenoj historiografiji ta je isprava smatrana krivotvorinom, ali sadrži podatak koji se ne smije zanemariti, jer spominje lokalitet pod imenom *Biachy* u kontekstu kraljevskog posjeda ("*in meo regali districtu*")⁸.

4. U umetku *Supetarskog kartulara* iz godine 1080. navodi se da je kralj Zvonimir dao svom ujaku Strezi da pobire daću s kraljevskih zemalja na obroncima Mosora, te na prostoru od Solina do Bijaća ("*a Salona usque Biaki*").

5. Položaj ("*in Biac̃*") spominje se i u zaključcima splitskog crkvenog sabora uz 1185. godinu⁹.

6. U buli pape Inocencija III. iz 1202. godine spominje se "*villa de Biac̃*"¹⁰.

7. U povelji ugarskog kralja Andrije II. iz 1207. godine Bijaći se spominju kao kraljevski posjed ("*praedium regale*")¹¹.

8. U ispravama iz 14. i 15. stoljeća spominje se samo crkva i to pod imenom naslovnika Sv. Ivana (*Sancti Ioannis de Biach antiquitatis sanctae Mariae vocata*), a posjed postaje obični beneficij¹².

Drugu skupinu ranosrednjovjekovnih vrela čine natpisi pronađeni arheološkim iskopavanjem početkom i u drugoj polovini ovoga stoljeća. Na njima se spominju svećenici *Gumpertus* i *Gratianus* (ili *Gratiosus*), naslovnica crkve Sv. Marta, župan nepoznata imena, a u segmentu natpisa na kojem je ostala karakteristična formula "*regente*" naslućuje se doba jednoga vladara nepoznata imena. Također se spominje i dedikant (nepoznata imena) sa ženom i djecom.

Historiografija istraživanja Bijaća ima dugu tradiciju. U prvoj polovini 18. stoljeća isusovac F. Riceputi piše o sjaju i bogatstvu hrvatskog dvora u Bijaćima, očito na temelju njemu dostupnih vrela i tradicije, a ne na osnovi stvarnoga stanja. On piše o dvjema raskošnim zgradama: crkvi Sv. Petra "od Klobučca" (koja čak i nije u Bijaćima!) i sklopu raznih veličanstvenih sakralnih i profanih građevina hrvatskog vladarskog dvora, opustošenog poslije izumrća hrvatske narodne dinastije. Tradicija o značenju Bijaća bila je tada tako snažna, da je, prema tome autoru, gradom iz tih ruševina bila sagrađena i trogirski Katedrala¹³! Sredinom 18. stoljeća D. Farlati naziva Bijaće prastarim i preplemenitim gradom, sjedištem vladarskih dvorova, kojima su se, navodno, još u njego-

⁶ Isto, str. 24.

⁷ Isto, str. 160.

⁸ Isto, str. 166

⁹ I. LUCIUS, *Storia del Regno di Dalmazia e Croazia*. Trieste, 1896, str. 380. - D. FARLATI, *Illyricum sacrum*. I, Venecija, 1751, III, str. 213/24.

¹⁰ CD, III, str. 16.

¹¹ CD, III, str. 70.

¹² V. OMAŠIĆ, *Kaštela od prapovijesti do početka XX. stoljeća*. Kaštela, 2003, str. 118

¹³ F. RICEPUTI, *Memorie di cose dalmatiche nella storia della vita di S. Giovanni Orsini*. Zadar, 1864, str. 161-64.

vo doba zapažali tragovi¹⁴. Godine 1855. trogirski opat V. Celio-Cega piše da je Radovanov portal trogirске katedrale prenesen iz Bijaća ("...*oppidum magnificentissimum et aula regia dei re della Croazia*")¹⁵. Istu je tradiciju zabilježio 1859. godine i R. Eitelberger¹⁶.

Hrvatska historiografija bavi se problemom vladarskih dvorova u Bijaćima od Ljubićeva osvrtu na taj lokalitet iz 1872. godine¹⁷. Godine 1894. ustrojeno je u Splitu *Hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti u Spljetu - "Bihać"* zbog značenja arheoloških nalaza, koje je u svoj program rada uvrstilo sustavno arheološko istraživanje tog položaja. Valja, međutim, napomenuti da su pojedini autori, poput L. Jelića i Č. M. Ivekovića, nastojali prepoznati ostatke hrvatskih vladarskih dvorova na lokalitetu *Miri* u donjokaštelanskom polju, gdje se ustvari nalaze ostaci crkve i samostana Sv. Petra od Klobučca¹⁸. Iveković je pokušao i predočiti prvobitni izvorni izgled tog navodnog vladarskog dvora u Mirima.

Arheološko iskopavanje u Stombratama u Bijaćima poduzeto je od 1902. do 1905. godine. Pod Bulićevim nadzorom iskopavanje su vodili Perat i Ergovac¹⁹. Tom su prilikom otkriveni ostaci ranosrednjovjekovne trobrodne bazilike Sv. Marte i mnoštvo ulomaka kamenog namještaja, ali nije bilo očekivanih rezultata u pogledu nalaza starohrvatske vladarske rezidencije. Južno, zapadno i jugozapadno od crkve otkopan je sklop zidova rimske gospodarske zgrade koji se nije mogao identificirati s vladarskim dvorima, ali su pronađeni nadvrtnici, kasnije ipak protumačeni kao ostaci rezidencijalnoga sklopa²⁰.

Pri završetku arheološke kampanje, I. Križanić je pisao o vladarskim dvorima od Rižinica do Bijaća, a njegov je rad redigirao i objelodanio J. Barač²¹. Pomanjkanje arhitektonskih ostataka vladarskog dvora navelo je D. Freya na zaključak da je na položaju *Stombre* kod crkve Sv. Marte bilo samo središte vladarskoga posjeda, a da stvarnu rezidenciju kao utvrđeni dvorac valja tražiti na obronku susjednoga brijega²². Izostanak arheoloških nalaza dvorske arhitekture pokolebao je i povjesnike, pa je M. Barada osporio ikada postojanje kneževa dvorca u Bijaćima²³.

Problemom hrvatskih dvorova u Bijaćima dosad se najviše bavio Lj. Karaman. U posebnom poglavlju svoje studije o starohrvatskoj umjetnosti iz 1930. godine analizirao je problem postojanja rezidencije s aspekta povijesnih podataka i arheoloških nalaza i ustvr-

¹⁴ D. FARLATI, nav. dj., str. 481.

¹⁵ V. CELIO-CEGA, *La chiesa di Traù*. Split, 1855, str. 20.

¹⁶ R. EITELBERGER von EDELBERG, *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens*. Wien, 1884, str. 204-206.

¹⁷ Š. LJUBIĆ, Biać, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, Zagreb, 1/1872, str. 12.

¹⁸ Izvještaji III. i IV. glavne skupštine "Bihaća", Zagreb, 1897. i 1898.

¹⁹ F. BULIĆ, Siculi ed i sui dintorni, *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, 27/1904, str. 56.

²⁰ LJ. KARAMAN, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*. Zagreb, 1930, str. 152-178.

²¹ I. KRŽANIĆ - J. BARAČ, *U kolijevki hrvatske povjesnice, iz "Bihaća"*, Zagreb, 1907.

²² D. FREY, Die mittelalterliche Baukunst Dalmatiens, *Mitteilungen der Zentralvereinigung der Architekten*, IV, br. 9, Beč, 1911, str. 6.

²³ M. BARADA, O našem običaju biranja kralja, *Starohrv. Prosvj.*, N. ser., sv. 1 /1927, 3-4, str. 203.

dio da nadvrtnici, pronađeni istraživanjem 1902.-1905. godine, pripadaju vladarskom dvoru, za koji je vjerojatno korištena ranija arhitektura antičkog gospodarskog dobra, a s obzirom na broj pronađenih nadvrtnika vladarski bi se sklop sastojao od šest prostornih jedinica²⁴.

Drugu arheološku kampanju pokrenuo je *Muzej hrvatskih arheoloških spomenika*, a vodili su je 1967.-1969. godine D. Jelovina i D. Vrsalović. Istraživanje je uglavnom bilo usmjereno na crkvu Sv. Marte, gdje su postignuti važni rezultati otkrićem veće starokršćanske bazilike s polukružnom apsidom i krstionice južno od crkve, te srednjovjekovnoga groblja²⁵. Istraživanja su samo manjim dijelom, onim koji se neposredno vezuje uz ostatke starokršćanske i ranosrednjovjekovne bazilike, zahvatila prostore južno i zapadno od crkve.

Porijeklo spomenutih nadvrtnika iz vladarskog dvora nastojao je opovrgnuti S. Gunjača, smatrajući da se natpisi odnose na gradnju crkve Sv. Marte, ali pri tome nije isključio postojanje vladarskog dvora na tom položaju²⁶.

Oslanjajući se na Karamanovo proučavanje, uvrstio sam 1978. godine ostatke u Bijaćima, makar i bez poznatih arhitektonskih osobina vladarske rezidencije, u kategoriju skromno sačuvanog predromaničkog stambenog graditeljstva²⁷.

Onomastičke aspekte natpisa s mogućih vladarskih dvora u Bijaćima obradili su 1982. godine L. Steindorff i R. Mihaljić²⁸.

U povijesnim i povijesno-umjetničkim studijama kaštelanskog prostora dužna pozornost posvećena je i Bijaćima, gospodarskom imanju i povremenom boravku hrvatskih vladara na tom mjestu sa šireg povijesno-kulturnog aspekta²⁹ i povijesnog pregleda³⁰. M. Jurković je proučavanje položaja usmjerio na Sv. Martu i na tipska pitanja u vezi s "westwerkom"³¹.

Pejakovićev prilog iz 1996. godine odnosi se na analizu tlocrta predromaničke crkve u svjetlu njegova "kalendarskog tumačenja" starohrvatske arhitekture i pokušaj objašnjenja ornamenta na dijelovima liturgijskog namještaja³². P. Chevalier je na osnovi dostupne literature proučavala arheološki položaj u

²⁴ LJ. KARAMAN, nav. dj., str. 174-175.

²⁵ D. JELOVINA - D. VRSALOVIĆ, Sveta Marta, Bijaći kod Trogira, arheološka revizija, *Arheološki pregled*, 10/1968, str. 174. - D. JELOVINA, Djelatnost Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika od 1968. do 1980. godine, *Starohrv. Prosvj.*, ser. III, 11/1981, str. 244. - ISTI, Starohrvatska crkva Sv. Marte u Bijaćima, *Kaštelanski zbornik*, 1/1987, str. 23.

²⁶ S. GUNJAČA, Bijaći (Bijaći), *Enciklopedija Jugoslavije* I, Zagreb, 1980, str. 692-693.

²⁷ T. MARASOVIĆ, Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji. u: *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*. Split, 1978, str. 12. - ISTI, *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*. Split, 1994, str. 38.

²⁸ L. STEINDORFF - R. MIHALJIĆ, Namentragende Steinchriften in Jugoslawien von Ende des 7. bis zu Mitte des 13. Jahrhunderts, *Glossar für frühmittelalterlichen Geschichte in östliche Europa*. 2, Wiesbaden, 1982, str. 50-52.

²⁹ I. BABIĆ, nav. dj., str. 47.

³⁰ V. OMAŠIĆ, *Topografija Kaštelanskog polja*. Split, 1978, str. 86-94.

³¹ M. JURKOVIĆ, Crkve s Westwerkom na istočnom Jadranu, *Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije*, 26/1986-1987, str. 61.

³² M. PEJAKOVIĆ, *Omjeri i znakovi*. Dubrovnik, 1996, str. 96.

Bijaćima sa stajališta otkrivenih ostataka starokršćanske bazilike i krstionice³³.

U sustavnom proučavanju epigrafskih spomenika iz ranosrednjovjekovne hrvatske države, V. Delonga je obradila sve natpise iz lokaliteta Stombrate u Bijaćima, uključujući i one za koje je Karaman ustvrdio da su pripadali vladarskoj rezidenciji³⁴. U svom osvrtu na crkvu Sv. Marte u Bijaćima, Rapanić piše da se ona nalazila u bogatome posjedu (selu) iz rimskog doba, u kojem su boravili i hrvatski knezovi³⁵.

Arheološka građa iz Bijaća našla je svoje mjesto 2000. godine na izložbi *Hrvati i Karolinzi* u Splitu i u *Katalogu* koji je tada objavljen³⁶. Tom je prilikom M. Jurković, među ostalim, spomenuo da je na prostoru antičke vile rustike početkom 9. stoljeća nastao vladarski posjed hrvatskih knezova³⁷.

Uz već navedena diplomatska vrela, najvažnije podatke o vladarskom posjedu iz kojih se mogu stvarati stanoviti zaključci daju same iskopine, tj. građevni ostaci arheološkog sklopa, grobovi i natpisi na nadvratnicima.

Vladarski posjed u Bijaćima u svjetlu arheoloških nalaza

Građevni ostaci

Tijekom dviju arheoloških kampanja početkom 20. stoljeća i sredinom njegove druge polovine, zahvaćen je i prostor pretpostavljenog položaja vladarskih dvora. Pri tome je znatno veća površina, uključujući i veći sklop zidova južno i zapadno od ostataka crkve, istražena tijekom prvih iskopavanja, dok je druga kampanja uključila samo sklop zidova koji se neposredno veže uz crkvu Sv. Marte, odnosno uz starokršćansku krstionicu.

Iz tlocrta iskopanog areala, što ga je izradio 1902.-1903. godine P. Ergovac, proizlazi da je građevni sklop, vjerojatno obrubljen zidom, zapremao pravokutni prostor u dužini (sjever-jug) oko 65 m, i u širini (zapad-istok) oko 60 m. S bitnim dopunama, koje su dala iskopavanja od 1967.-1970. godine, proizlazi da se pronađeni ostaci sastoje od dviju sadržajem i oblikom različitih skupina građevina³⁸.

A. Sklop ostataka crkvene arhitekture na sjeveroistoku koji obuhvaća:

1. trobrodnu starokršćansku baziliku s polukružnom apsidom na istočnoj strani i s bazama stupova, koji su dijelili središnji od bočnih brodova. Ta bazilika, sagrađena u 6. stoljeću (vjerojatno i s namještajem iz 7-8. stoljeća)³⁹, bila je posvećena Sv. Ivanu,

³³ P. CHEVALIER, *Salona II, Ecclesiae Dalmatiae*. Split, 1996, str. 222.

³⁴ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*. Split, 1996, str. 43.

³⁵ Ž. RAPANIĆ, *Solin u starohrvatsko doba*. Split, 1996, str. 14. - ISTI, Spomenici nepotpune biografije. De ecclesiis datandis 2, *Prilozi Instituta za arheologiju*, 13-14/1996-1997, Zagreb, 1998, str. 88

³⁶ *Hrvati i Karolinzi. Katalog*, Split, 2000, str. 179-180. M. JURKOVIĆ o ostacima crkve Sv. Marte iz početka 9. stoljeća, ostali prilozi drugih autora o dijelovima crkve, str. 179-180.

³⁷ Isto, str. 179.

³⁸ Vidi Prilog 1. u tekstu H. GJURAŠINA u ovom broju *Starohrvatske prosvjete*.

³⁹ *Hrvati i Karolinzi. Katalog*. Split, 2000, str. 184-186.

naslovniku velikog broja onodobnih crkava duž istočnoga Jadrana.

2. starokršćansku krstionicu južno od bazilike (djelomično ispod postojeće novije crkvice) osmerokutnog tlocrta s križnim krsnim bazenom, kojemu ciborij iz 9. stoljeća dokazuje uporabu u predromaničko doba.

3. predromaničku trobrodnu baziliku, sagrađenu unutar prostora porušene starokršćanske bazilike, posvećenu Sv. Marti, naslovnici znakovitoj za zapadnoeuropski ranosrednjovjekovni kulturni krug⁴⁰. Analiza arhitekture i kamenog namještaja pokazala je nekoliko uzastopnih stupnjeva razvitka ranosrednjovjekovne crkve, uključujući i dodatke u visokom srednjem vijeku, kada se, prema povijesnim podacima, vraća ime prvobitnoga naslovnika, Sv. Ivana⁴¹.

B. Stambeni sklop proteže se između krstionice i krajnjeg južnog dijela iskopanog područja, a čini ga niz pravokutnih prostora, poznatih samo u temeljima i poredanih od sjevera prema jugu, sačuvanih uglavnom u jugostočnom dijelu istraženog područja. Približno po sredini toga niza pruža se zid u smjeru zapad-istok, koji je vjerojatno ograđivao izgrađeni dio na istoku i jugu od otvorenog prostora po sredini kompleksa. Vjerojatno je upravo takav raspored, koji upućuje na postojanje središnjeg otvorenog prostora (dvorišta), naveo autora snimka da navedeni sklop zidova obilježi kao "Starohrvatski Benediktinski samostan"⁴².

Nekoliko usporednih zidova u sjeverozapadnom kutu arheološkog areala, koji se, prema nacrtu iz 1903. godine, pružaju u smjeru sjever-jug mogli su također pripadati stambenom sklopu, ali neki nisu potvrđeni kasnijim iskopavanjima. Jedan od njih, koji je u građevnom sustavu crkve Sv. Marte, po svoj prilici se odnosi na ogradni zid crkve. Na toj se površini vjerojatno nalazilo otvoreni prostor, na kojem su se izdavali pravni akti, kako bi se moglo zaključiti prema ispravi iz 892. godine, koja je izdana "ispred vratiju crkve Sv. Marte"⁴³.

Zidovi stambenog sklopa protumačeni su kao ostaci antičkog gospodarskog dobra⁴⁴. U prilog takvog zaključka su znatne površine mozaičnog poda, koje su pronađene najviše u južnim dijelovima tog kompleksa. Iskopavanja su pružila premalo podataka da bi se mogao razmatrati izvorni izgled antičkog stambenog sklopa, odnosno starohrvatske vladarske rezidencije koja se vjerojatno koristila starijom arhitekturom. Sjeverni dio tog sklopa s crkvom, krstionicom i zidom prema stambenom području svojim stupnjem sačuvanosti ipak dopušta da se predoči skica pretpostavljenog izgleda građevina u ranosrednjovjekovnoj fazi (sl. 1), tj. predromaničke crkve Sv. Marte, starokršćanske krstionice (u

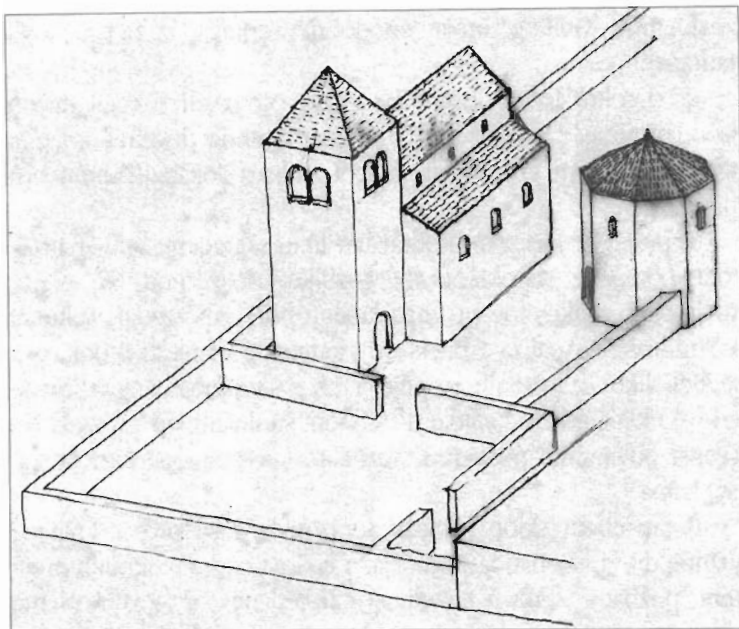
⁴⁰ M. MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, *Hagioforna imena u srednjovjekovnom Splitu i okolici*. Split, 2003, str. 27, 39.

⁴¹ V. DELONGA, nav. dj., str. 44.

⁴² Nacrt u dokumentaciji Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu objavljuje se u ovoj publikaciji.

⁴³ CD, I, str. 24.

⁴⁴ Lj. KARAMAN, nav. dj., str. 174-175.

sl.1. Bijući, pretpostavljeni izvorni izgled sjevernog dijela sklopa u ranom srednjem vijeku.

ranosrednjovjekovnoj funkciji) i ogradnih zidova, uključujući i granični zid stambenog sklopa prema jugu.

Sjeverni zid crkve Sv. Marte, odnosno sjeverni ogradni zid građevnog sklopa poklapa se s dekumanom antičke centurijacije, a zapadni i istočni rub kompleksa odgovara parcelacijskim linijama unutar centurijacijskog kvadrata⁴⁵. Po sredini zida naslućuje se i ulaz u crkveni prostor.

Južno od crkve stajala je još u predromaničko doba starokršćanska krstionica u obliku osmerostrane prizme, pokrivena osmerostrešnim krovom. Zidovi, koji su spajali crkvu s krstionicom, nisu prikazani jer je nejasno jesu li pripadali ranosrednjovjekovnoj fazi. Prikazan je zid koji se pružao istočno od krstionice, a ograđivao je crkveni prostor s južne strane. Na njemu su utvrđeni tragovi ulaza u dvorište stambenog sklopa.

Južno od tog zida naslućuje se zid koji je pripadao samom rezidencijalnom sklopu.

Groblje

Za problem vladarskog sjedišta u Bijaćima relevantnima se pokazuju i dva podatka koji proizlaze iz istraživanja groblja oko crkve Sv. Marte. Nad ostacima polukružne apside starokršćanske bazilike pronađen je antički sarkofag koji je bio u ranosrednjovjekovnoj uporabi, pa ta okolnost upućuje na usporedbu s Crkvinom u Biskupiji, gdje je u predvorju crkve Sv. Marije naden sarkofag, preinačen od arhitrava rimske građevine, a u njemu pozlaćene naušnice i drugi raskošni nalazi koji su pripadali pokojniku iz vladarske obitelji⁴⁶.

⁴⁵ Položaj arheološkog sklopa u Bijaćima, u odnosu na antičku centurijacijsku mrežu proučila je K. Marasović. Usp. T. BURIC - K. MARASOVIĆ, *Konzervatorska podloga za prostorni i urbanistički plan grada Kaštela, elaborat*, Split, 2004. Dokumentacija u poglavarstvu grada Kaštela.

⁴⁶ F. RADIĆ, Srebrne ostruge i saponi iz starohrvatskog groblja u biskupijskoj bazilici Sv. Marije u Biskupiji kod Knina, *Starohrv. Prosvj.*, 2/1896. - N. JAKŠIĆ, Biskupija kraj Knina, Crkvina, sarkofag, sredina 9. stoljeća, *Hrvati i Karolinzi. Katalog*, str. 208.

Raskošni nalazi ostruga s garniturama za zakopčavanje i naušnica pripadali su pokojnicima ukopanim u dvama drugim sarkofazima u vladarskom mauzoleju u Biskupiji, a u neposrednoj blizini vladarskog dvora⁴⁷.

Na usporedbu s grobljem oko vladarske crkve u Biskupiji ukazuje i drugi nalaz iz Bijaća. Tu se, među grobovima oko crkve Sv. Marte, obloženim kamenim pločama, a otkrivenim iskopavanjima početkom 20. stoljeća, ističe jedan u kojem je pronađen okov donjeg dijela korice mača, polukružnog oblika, perforiran i ukrašen⁴⁸. Po karakterističnom načinu izrade i ukrasa grob se datira u kraj 9. ili početak 10. stoljeća. Uz okov, u grobu su pronađeni karika i mali enkolpion, koji su izgubljeni. Oko crkve Sv. Marije u Biskupiji pronađen je veći broj grobova s izvanredno značajnim nalazima mačeva i bodeža s okovanim koricama⁴⁹.

Datiranje groba blizu crkve Sv. Marte u postkarolinško doba ukazuje na značenje Bijaća kao važnog položaja u starohrvatskoj državi i nakon razdoblja kneževine u 9. stoljeću.

Nadvratnici i dijelovi namještaja

Za problem starohrvatskog vladarskog dvora epigrafska građa s arheološkog lokaliteta u Bijaćima može biti dvojako zanimljiva: po broju pronađenih nadvratnika i po sadržaju natpisa. Nadvratnici s natpisom bili su zajedno s drugim ulomcima uzidani u zidu novije crkvice. Iz obilnih nalaza na tom prostoru za našu su temu relevantni:

a. Četiri natpisa na kojima se spominje ime svećenika Gumpertusa i to⁵⁰:

1. + EGO GUMPERTUS DIACON(us)...

2. (ego G)UMPERTUS PRESBITE(r)...

3. EGO GVMP(er)TU(s) (pres)B(yte)R ISTVUM DOMU (fi)ERI ROGAV(i)...

4. (Eg)O GVMP(er)TV(s...)...

b. Na jednom se natpisu spominje ime svećenika *Gratianusa* ili *Gratiosusa*: ...REGEN(t)E GRA (tiosus ili GRATIANUS) P(res)B(yter)R HUNC...

c. Na jednom nadvratniku istih arhitektonskih i epigrafskih osobina kao i na natpisu a. 1 uklesan je natpis: (...ist)O (do)MO FIERI PRECEPI...

d. Dvije grede oltarne ograde sadrže natpis, iz kojeg se, među ostalim razabire tekst: (...co)NIVGE ET CU(m) FILIIS MEIS VO(tvm) CO(m)PLE(vi)

e. Na gredi oltarne ograde je ostatak natpisa: (...Chro?)ATORV(m) ET IVPA(nus) ili (-ano)...

S istog položaja potječu i mnogi drugi dijelovi liturgijskog namještaja poput oltarnog ciborija s imenom naslovnice Sv. Marte,

⁴⁷ M. PETRINEC, Kataloška obrada grobova IV. 54 i IV. 55 u: *Hrvati i Karolinzi. Katalog*. Split, 2000, str. 226.

⁴⁸ Lj. KARAMAN, Iskopine društva Bijaća u Mravincima i starohrvatska groblja. *Rad JAZU*, 286/1940. - Z. VINSKI, Razmatranja o poslijekarolinškim mačevima 10. i 11. stoljeća u Jugoslaviji, *Starohrv. Prosvj.*, ser. 3, sv. 13/1983, str. 7. - M. PETRINEC, u: *Hrvati i Karolinzi. Katalog*. Split, 2000, str. 190.

⁴⁹ A. MILOŠEVIĆ, Biskupija kraj Knina, Crkvina, grobni nalazi, *Hrvati i Karolinzi. Katalog*. Split, 2000, str. 209.

⁵⁰ Za katalošku obradu natpisa usp. V. DELONGA, nav. dj., str. 44-52.

te brojni ukrašeni dijelovi, za koje je nedvojbeno da su izvorno pripadali predromaničkoj crkvi, pa je suvišno raspravljati o njima u kontekstu pitanja vladarskoga dvora. Spomenuta epigrafska grada, naprotiv, može uputiti na neka razmišljanja vezana uz problem vladarske rezidencije na tom položaju. Spominju se tri različite osobe, izravno povezane uz neke gradnje: *Gumpertus* (četiri puta) i *Gratianus* (*Gratiosus*), oba svećenika, te donator nepoznata imena, koji se ne može poistovjetiti ni s jednim od dvojice svećenika, jer se u natpisu spominju njegova žena i djeca. Svi su natpisi datirani u isto doba (u 9. stoljeće)⁵¹, pa se pojava različitih nositelja izgradnje ne bi mogla objasniti različitim fazama u razvitku crkve. Iz toga proizlazi pitanje da li su sve tri osobe morale biti povezane samo s gradnjom crkve Sv. Marte?

S obzirom na okolnost da se donator nepoznata imena spominje u natpisu na oltarnoj ogradi, čini se najlogičnijim taj natpis povezati s gradnjom crkve. Ostaju, dakle, još dva svećenika od kojih se barem jedan može dovesti u vezu s drugom gradnjom u istom sklopu, odnosno s vladarskom rezidencijom.

Na isti zaključak upućuje i broj pronađenih nadvratnika. Šest sačuvanih arhitrava teško bi, naime, bilo povezati isključivo sa crkvom Sv. Marte. U ranosrednjovjekovnim crkvama obično se pronađe jedan ili dva nadvratnika (ukoliko je građevina osim zapadnog glavnog ulaza imala i južna vrata). Stoga se čini vrlo vjerojatnim da se preostali nadvratnici pripisu drugoj građevini u istome sklopu, tj. vladarskom dvoru. Teško je na temelju pronađenih ostataka zaključiti odnose li se na vladarske rezidencije nadvratnici s imenima svećenika *Gumpertusa* i *Gratianusa* (*Gratiosusa*). Na ovom posljednjem nadvratniku u samome natpisu imenu svećenika prethodi particip *regente*, (za vladanja) što se obično vezuje uz ime nekoga vladara, ali se ta oznaka može podjednako odnositi na crkvenu kao i na rezidencijalnu građevinu.

Na dvama se natpisima ime svećenika *Gumpertusa* povezuje s podizanjem građevine: izravno u nastavku istoga teksta (a. 3), ili na drugom arhitravu (c.) koji se po epigrafičkim i drugim osobinama vezuje uz nadvratnik s imenom *Gumpertusa* (a. 1). Ta se građevina označava uobičajenom latinskom formulom *istum domum*, koja se na najvećem broju dosad pronađenih natpisa odnosi na crkve, u smislu "Božje kuće", ali se isto tako može odnositi i na samu stambenu građevinu, vjersku ili svjetovnu, kako to pokazuju mnogi primjeri iz srednjovjekovnog latiniteta u našim krajevima⁵². U graditeljskoj terminologiji ranoga srednjeg vijeka u Italiji terminom *case* (npr. u Rotarijevu ediktu) označene su nastambe iz toga doba, dok se termin *domus* izričito upotrebljava za oznaku nastambe iz rimskog doba⁵³. Kako su, međutim, u smislu već ranije izražene dvojbe o potrebi tolikog broja nadvratnika u jednoj crkvi, Karamanova razmišljanja (a i naša) vodila

⁵¹ Isto.

⁵² *Rječnik srednjovjekovnog latiniteta u Jugoslaviji*. I, Zagreb, 1973, str. 392.

⁵³ G. PAVAN, *Architettura del periodo langobardo*, u: *I Longobardi*. Milano, 1990, str. 237.

k pretpostavci da Gumpertovi natpisi potječu iz rezidencijalnoga sklopa, to je dopušteno pretpostaviti da se i spomenute formule u ovom slučaju odnose upravo na vladarsku rezidenciju kao nastambu koja potječe iz rimskoga doba, a bila je preinačena u ranom srednjem vijeku.

Svećenik Gumpert, koji se u spomenutim natpisima označava kao *presbyter* i *diaconus* nije kao ličnost posebno proučen u hrvatskoj historiografiji da bi se preko podatka o njemu moglo nešto određenije zaključiti. Ipak, s obzirom na okolnost da je svećenikovo ime izraziti germanski (franački) antroponim⁵⁴, moglo bi se s velikim oprezom barem pretpostaviti, zbog povezanosti hrvatskih vladara s franačkim dvorom, (na primjer: boravak uglednog Saksonca Gottschalka kao franačkog uglednika na dvoru kneza Trpimira⁵⁵) da je ta osoba prije mogla biti povezana s izgradnjom vladarske rezidencije, nego s podizanjem crkve u istom sklopu.

Spomen županske dužnosti (e.) ne pomaže u identifikaciji vladarskog dvora, jer je neimenovani župan, ako je bio u nekoj ulozi donatora, mogao podjednako biti povezan s gradnjom crkve Sv. Marte isto kao i vladarskog rezidencijalnog sklopa. Ipak, sama okolnost da se župan spominje na gredi oltarne ograde čini znatno vjerojatnijim povezivanje te ličnosti s gradnjom crkve nego vladarskoga dvora.

Da su nadvrtnici bili pronađeni unutar prostora same crkve, valjalo bi ih smatrati dijelovima crkvene gradnje. Okolnost što su nađeni u zidu novije crkve dopušta mogućnost da su izvorno mogli pripadati i rezidencijalnom sklopu.

Ranosrednjovjekovne vladarske rezidencije

Rijetko sačuvani vladarski dvorovi kao arhitektonska kategorija traži da se u razmatranju ovoga problema dozove u pomoć i usporedna građa kako iz ranosrednjovjekovne Hrvatske, tako i iz onodobne Europe, gdje su vladarske palače, premda također rijetke u odnosu na crkvene građevine, ipak više poznate.

Vladarske rezidencije u ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji

Osvrćući se u svojoj knjizi o Hrvatskoj u doba narodnih vladara na pitanje vladarskih dvorova, F. Šišić je nabrojio osim Bijaca i nekoliko drugih mogućih sjedišta hrvatskih vladara: Nin, Biograd, Šibenik, Knin, Solin, Sv. Martin i Omiš⁵⁶, na što se ukratko osvrnuo i Karaman⁵⁷. Od tada do danas povijesna, arheološka i arhitektonska istraživanja bolje su rasvijetlila neke od navedenih položaja, pa ih i ovdje spominjemo kao usporedbe s Bijacima (sl. 2).

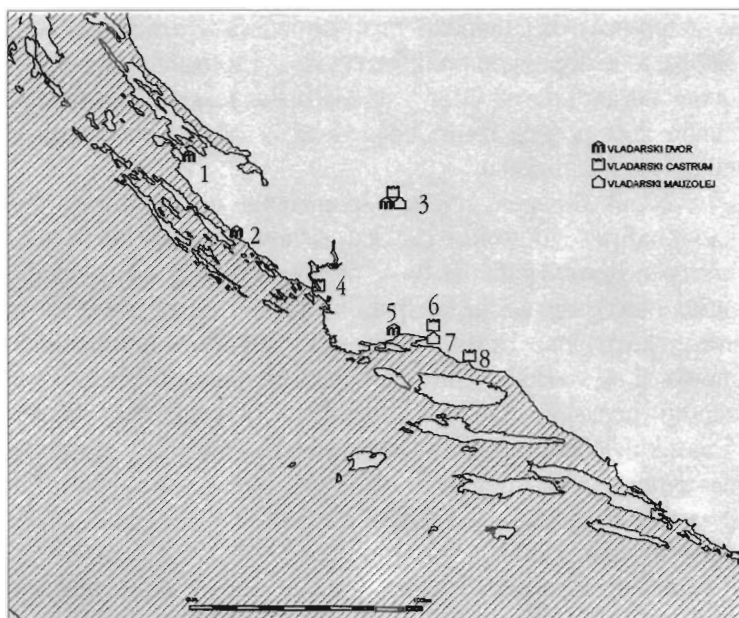
Nin, središte istoimene starohrvatske županije i sjedište ranosrednjovjekovnoga hrvatskoga biskupa bio je, sudeći po povelji kralja Petra Krešimira IV. (*in nostro Nonensi coenaculo*

⁵⁴ M. MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, *Antroponimi srednjovjekovnog Splita*. Doktorska disertacija na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1993, str. 168.

⁵⁵ L. KATIĆ, Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira, *Bogoslovska smotra*, Zagreb, 1938, str. 404. O tome vidi i: Ž. RAPANIĆ, Solinska epizoda europske povijesti, *Vjesn. Dalm.*, 85/1993, str. 91-116.

⁵⁶ F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb, 1925, str. 666.

⁵⁷ LJ. KARAMAN, Iz kolijevke, str. 160-163.

sl. 2. Ranosrednjovjekovna vladarska sjedišta (dvori, kašteli, mauzoleji) u Dalmaciji: 1. Nin, 2. Biograd, 3. Knin i Biskupija, 4. Šibenik, 5. Bijaći, 6. Klis, 7. Solin, 8. Omiš.

*residens una cum nostris iupanis, comitibus atque banis, capellanus etiam nostre regalis aulae*⁵⁸ barem povremeno sjedište hrvatskoga kralja. Nema arheoloških dokaza o postojanju vladarskoga dvora, ali je u neposrednoj okolici crkve Sv. Križa otkriven rezidencijalni sklop, vjerojatno antičkih zgrada koje su možda bile u uporabi i u ranom srednjem vijeku. Pretpostavlja se da je u blizini crkve bila rezidencija župana Godečaja⁵⁹ pa, ukoliko se u Ninu zaista nalazio barem jedno vrijeme i kraljevski dvor, onda bi njegove ostatke valjalo tražiti upravo u tom stambenom sklopu uokolo predromaničke crkve Sv. Križa. Revizija istraživanja položaja krstionice sjeverno od crkve Sv. Asela nije potvrdila ranije Jelićeve zaključke, koji ostaju upitni i u pogledu mjesta vladarskog dvora⁶⁰. Vjerojatno je, poput Bijaća, i ninska vladarska rezidencija mogla nastati adaptacijom antičkoga stambenoga sklopa.

Biograd, sjedište starohrvatske županije Sidraga i sjedište biskupa, početkom 11. stoljeća postaje jednim od prijestolnih gradova hrvatske države (*urbs regia*) koji je tada bio izdvojen iz županijske uprave. Njegovu ulogu kraljevskoga grada dokazuju i isprave iz druge polovine 11. stoljeća koje *in civitate Belgrado* izdaje Petar Krešimir IV⁶¹. U gradu je 1102. godine Koloman okrunjen za kralja Ugarske, Hrvatske i Dalmacije. Nisu do sada otkriveni ostaci ili tragovi vladarskog dvora, a i ostaci katedrale, istraženi krajem početkom 20. stoljeća, ubrzo su poslije toga uništeni, ali je sačuvana dokumentacija o nalazima⁶².

⁵⁸ F. RAČKI, *Documenta*. Zagreb, 1877, str. 72.

⁵⁹ N. JAKŠIĆ, *Nin, prva hrvatska biskupija*. Split, 1997, str. 22

⁶⁰ L. JELIĆ, *Dvorska kapela Sv. Križa u Ninu*. Djela JAZU, 19/1911, str. 5, sl. 13 na T. III. - P. VEŽIĆ, Sklop župne crkve Sv. Asela, bivše katedrale u Ninu, *Starobrv. Prosvj.*, ser., 3, 15/1985, str. 201.

⁶¹ CD, I, str. 102.

⁶² Katedralu je istraživao L. Jelić 1902-1905. godine. Usp. F. BUŠKARIOL, Istraživanja don Luke Jelića u Biogradu na moru na položaju Glavica - Biogradski spomenici I, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 27/1988, str. 21.

Šibenik se kao kraljevski utvrđeni grad javlja tek pri kraju ranoga srednjega vijeka. Iz povelje kralja Petra Krešimira IV., izdane 1066. godine u Šibeniku (*in Sibiniquo*), može se zaključiti da je to mjesto bilo tada barem i povremeno kraljevsko sjedište⁶³. Iz drugog dokumenta, iz 1089. godine spominje se šibenski utvrđeni grad, blizu kojeg je izdana isprava, kojom je kralj Stjepan potvrdio raniju Zvonimirovu darovnicu (*Actum est hoc apud castrum Sibinico*)⁶⁴. Nedvojbeno je, dakle, da je u ovom slučaju rezidencija bila u samom šibenskom utvrđenom gradu, u kaštelu Sv. Mihovila, ali se novijim istraživanjima ušlo u trag tek ostacima iz 13. stoljeća, kao najranijoj sačuvanoj fazi u razvitku utvrde⁶⁵.

Knin je u ranom srednjem vijeku jedno od središta starohrvatske države: od 9. stoljeća sjedište je hrvatskoga kneza, a od 11. stoljeća hrvatskoga kralja. To je istodobno i jedno od starohrvatskih vjerskih središta uz koje je na položaju *Kapitul* utemeljen kraljevski benediktinski samostan Sv. Bartolomeja. Od 11. stoljeća Knin je i rezidencija hrvatskog biskupa (*episcopus croatensis*)⁶⁶. Iz navedenih podataka, ali i iz prirodnih uvjeta položaja Knina proizlaze znatne razlike u odnosu na vladarsku rezidenciju u Bijaćima, koje dolaze do izražaja u različitim upravno-političkim, vjerskim, i topografskim osobinama jednoga i drugog položaja. Za razliku od Bijaća, Knin je izrazito ekstenzivno naselje koje zahvaća sam utvrđeni grad na obroncima brda (*to castron Tenin*), što ga spominje Konstantin Porfirogenet. Mnogo je više sačuvano na obližnjem kraljevskom posjedu (*villa regalis*) u Kosovu polju (u današnjem selu Biskupiji), gdje su arheološkim istraživanjima potvrđeni podaci iz povijesnih vrela što spominju pet crkava (*v petib crkvah v Kosovi*)⁶⁷. Najstarija pak katedrala s biskupskom rezidencijom u tom ekstenzivnom naselju bila je na položaju Crkvina, gdje su još u 19. stoljeću otkriveni ostaci trobrodne bazilike ispred koje se nalazila građevina, protumačena kao mauzolej hrvatskih vladara. Novi prilog istraživanju tog položaja dao je A. Milošević, koji je analizom starije dokumentacije ukazao na prvobitni oblik stolne crkve i njezin razvitak od 9. do 11. stoljeća, a prvi je došao i do određenih zaključaka o izvornom izgledu vladarskog dvora, prikazavši i njegov pretpostavljeni izvorni izgled⁶⁸. Veći građevni kompleks sjeverno od crkve interpretiran je, dakle, kao vladarski kompleks (za koji ne bi trebalo isključiti mogućnost da je ujedno služio i kao rezidencija hrvatskoga biskupa). Vezujući se uz baziliku i mauzolej s južne strane, u tom je kompleksu izgradnjom triju krila zatvorio prostrano dvorište u sredini, vjerojatno s trijemom prema crkvi. Uži usporedni zidovi upućuju na zaključak da se tamo nalazilo

⁶³ CD, I, str. 102.

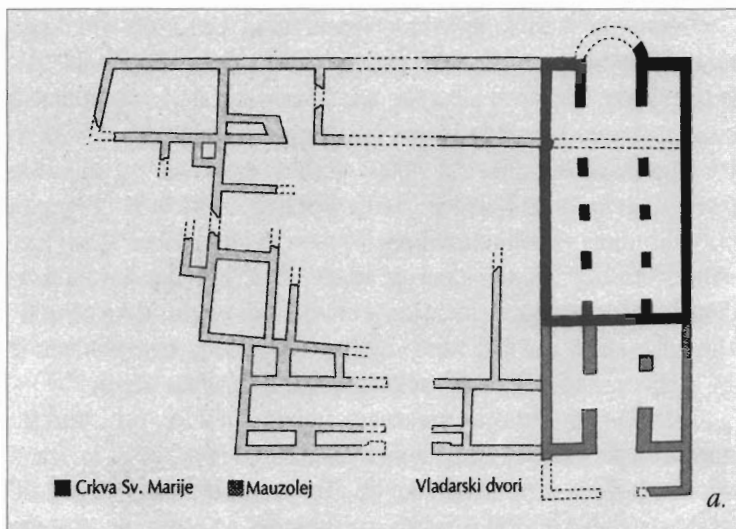
⁶⁴ Isto, str. 189.

⁶⁵ J. ČUZELA, *Srednjovjekovna fortifikacijska arhitektura grada Šibenika*. Magistarski rad obranjen na Filozofskom fakultetu u Zadru, Zadar, 1995.

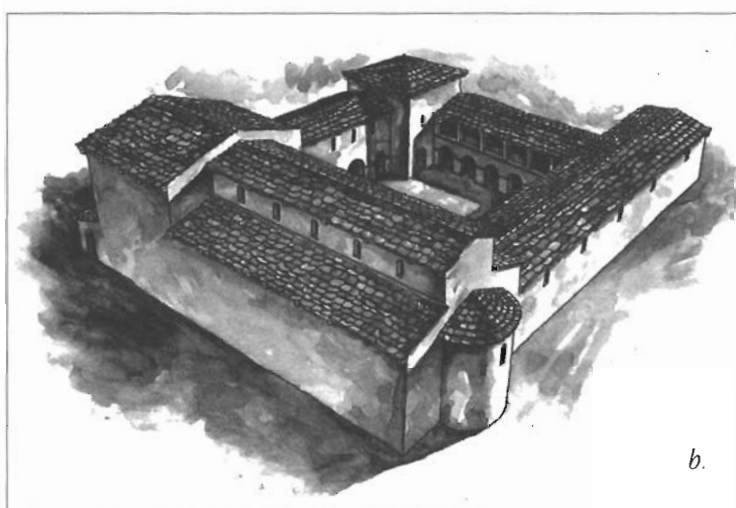
⁶⁶ N. JAKŠIĆ, *Knin, hrvatska srednjovjekovna prijestolnica*. Split, 1995, str. 5

⁶⁷ V. DELONGA, nav. dj., str. 54.

⁶⁸ A. MILOŠEVIĆ, Dvori hrvatskih vladara na Crkvini u Biskupiji kraj Knina, *Zbornik Tomislava Marasovića*, Split, 2002, str. 199.

sl. 3. Vladarski sklop u Biskupiji (prema A. Miloševiću), a. tlocrt, b. pretpostavljeni izvorni izgled

stubište, što pokazuje da je cijeli kompleks bio dvokatno zdanje (sl. 3, a, b).

Značenje *Klisa* u ranom srednjem vijeku zasniva se prije svega na iznimnom strateškom položaju uzvisine, smještene na jedinom prijevoju koji srednjodalmatinsko primorje povezuje sa Zagorom. Na osnovi već spomenute Trpimirove isprave iz 852. godine u kojoj se navodi: *curtis nostra que nostra Chusa dicitur*⁶⁹, isto kao i podatka o kliškoj utvrdi što ga donosi Konstantin Porfirogenet⁷⁰, iznesena je pretpostavka da je i taj položaj bio jedna od rezidencija hrvatskoga vladara, to prije što se Klis smatra i sjedištem Primorske županije⁷¹. Kliška je tvrđava vjerojatno postojala i prije starohrvatskoga doba, a spominje je, doduše posredno kao klisuru iznad Salone, Prokopije u svojem djelu o gotskom ratu⁷². Nakon što je P. Skok objasnio da *curtis* u srednjovjekovnoj latinštini u Dalmaciji označava zemljišni posjed⁷³, Karaman u svom osvrtu na taj problem nije bio sklon poistovjetiti Klis s

⁶⁹ CD, I, str. 3.

⁷⁰ Ž. RAPANIĆ, *Solin starohrvatsko doba*. Split, 1996, str. 18. - ISTI, *Klis, hrvatska srednjovjekovna utvrda*, Split, 1996.

⁷¹ F. ŠIŠIĆ, nav. dj., str. 326.

⁷² Ž. RAPANIĆ, nav. dj., str. 12.

⁷³ P. SKOK, Curtis, *Starohrv. Prosvj.*, N. s, II, Zagreb, 1928, str. 103-113.

povremenom rezidencijom hrvatskoga kralja. Ostaje i dvojba je li povremeno Trpimirovo boravište bilo u Klisu ili pak podno Klisa u Rižinicama gdje se nalazi crkva u kojoj je sačuvan knežev donatorski natpis. U tom slučaju prihvatljivije je realno tumačenje privremenog Trpimirova boravišta kao bogatije kuće na izdašnjem posjedu, nego kao nekog većeg vladarskog dvora⁷⁴.

No i bez obzira na te dvojbe usporedba Bijaca i Klisa pokazat će sasvim različite topografske uvjete dvaju položaja, a na samoj kliškoj tvrđavi nisu do sada pronađeni bilo kakvi ostaci iz razdoblja ranog srednjeg vijeka, koji bi omogućili razmatranje arhitekture na tom položaju.

Solin je višestruko povezan uz ranosrednjovjekovne hrvatske vladare. U njemu su hrvatski kraljevi imali svoje posjede i mlinove⁷⁵. U bazilici Sv. Petra i Mojsija okrunjen je 1076. kralj Zvonimir, a crkva Sv. Stjepana na Otoku delte Jadra bila je ujedno i mauzolej hrvatskih kraljeva, gdje je pronađen natpis sa sarkofaga kraljice Jelene iz kraja 10. stoljeća⁷⁶. U Dyggveovom arhivu u Splitu nalaze se podaci o građevnim ostacima na Otoku (ne samo dviju usporednih crkava) pa ako je u Solinu (ne uzimajući u obzir moguću Trpimirovu kuću u Rižinicama) postojala starohrvatska vladarska rezidencija, na koju inače ne ukazuju povijesna vrela, onda se čini najlogičnijim potražiti ju u tom sklopu, koji pokazuje i oznake utvrde s ostacima zidova i kula⁷⁷. Za sada, međutim, ostaje u Solinu samo identifikacija vladarskog mauzoleja.

Poistovjećivanje *Sv. Martina*, sela u poljičkom primorju, temeljilo se na pisanju mletačkog kroničara Ivana Đakona iz 10. stoljeća, koji je opisao kako se kod toga sela (*apud curtem sancti Martini*) dužd Petar Trandenik potpisao mir s hrvatskim knezom Mislavom⁷⁸. Takvu identifikaciju, međutim, osporio je Skok lingvističkim⁷⁹, a Karaman historiografskim zaključcima⁸⁰. Na tom položaju nema danas materijalnih ostataka iz ranoga srednjeg vijeka.

Omiš, koji Šišić spominje kao hrvatski vladarski grad, bio je u starohrvatsko doba vjerojatno neretvansko županijsko središte, a na izmaku ranoga srednjega vijeka postaje i sjedištem vladara neretvanske oblasti⁸¹. Za razliku od drugih nabrojanih vladarskih sjedišta, Omiš je u znatnoj mjeri sačuvao svoj srednjovjekovni *castrum*, sagrađen na teško pristupačnoj hridi na ušću (sl. 4a). Svojim je opsegom zahvatio šest terasa na različitim razinama, iznad kojih su se dizale utvrde. Najveća među njima, kula Peovica (nazvana *Mirabella* u pisanim izvorima) ostala je najvećim dijelom sačuvana (sl. 4b). Ona se spominje u povijesnim vrelima 13. stoljeća (*Turris*

⁷⁴ Ž. RAPANIĆ, nav. dj., str. 21.

⁷⁵ CD, I, str. 173, 174, 194.

⁷⁶ A. PITEŠA, Gospin otok u Solinu, u: *Starohrvatski Solin*. Split, 1992, str. 121-130.

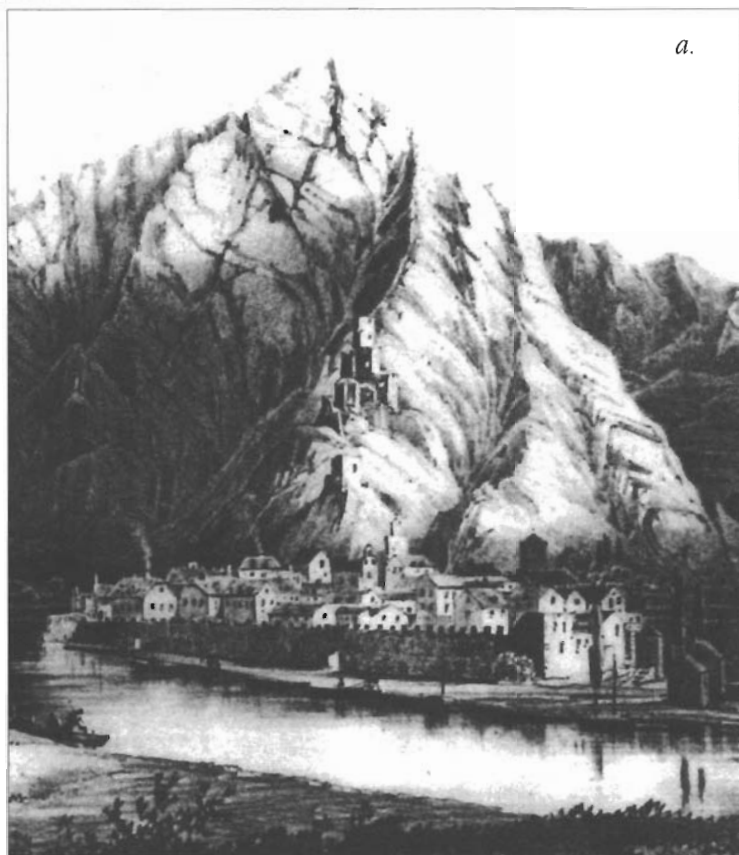
⁷⁷ Ejnar Dyggve arhiv - Split (Konzervatorski odjel u Splitu).

⁷⁸ *Chronicum venetum*, (G. Monticolo, *Cronache veneziane antichissime*, I, str. 57-171).

⁷⁹ P. SKOK, nav. dj., str. 112

⁸⁰ Lj. KARAMAN, nav. dj., str. 161.

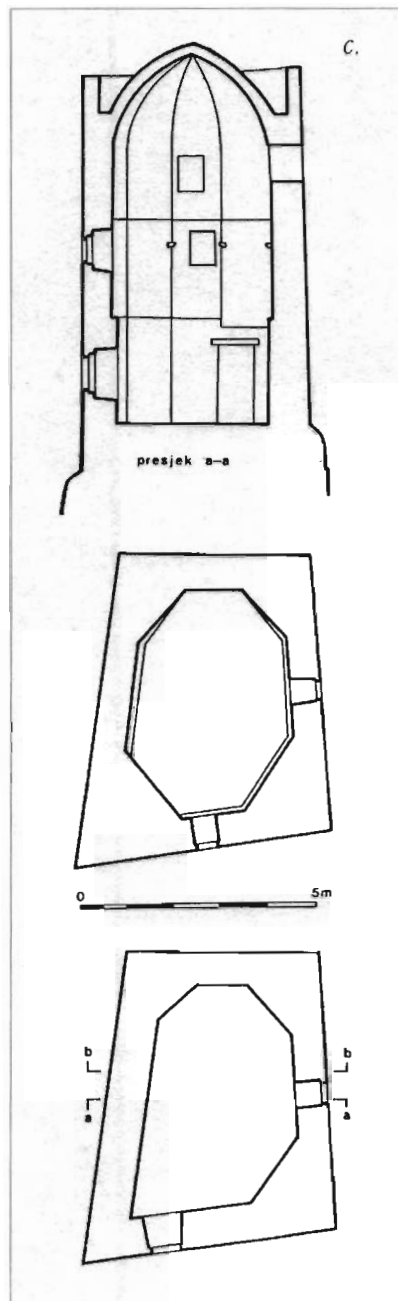
⁸¹ T. MARASOVIĆ, *Makarska i Primorje u ranom srednjem vijeku*. Split, 1998, str. 14.

a.

b.

sl. 4. Srednjovjekovni kaštel u Omišu,
 a. Högelmüllerov crtež iz 1839,
 b. današnji izgled kule Peovica
 (foto Ž. Bačić),
 c. d. e. tlocrti i presjek kule
 (prema V. Kovačić).

*qui stat super castrum Almissi*⁸²), a pokazuje osobine romaničkog graditeljstva. Na temelju povijesno-arhitektonske analize građevina je pripisana visokom srednjem vijeku⁸³ (sl. 5 c,d,e). U strukturi njezina zida, međutim, mogu se zapaziti dijelovi koji su svojstveni ranosrednjovjekovnom načinu gradnje, a u prilog pretpostavci da je najstarija jezgra kule bila podignuta već u ranom srednjem vijeku svjedoči i nalaz novca koji je bio u uporabi u predromaničko doba⁸⁴. Omiški se *castrum*, smješten na vrhu kamene uzvisine ne samo topografskim već i arhitektonskim tipskim osobinama bitno razlikuje od starohrvatskih vladarskih rezidencija, koje su nastale u polju, podignute uz ranosrednjovjekovnu crkvu, sa stambenim odajama uokolo središnjeg dvorišta poput dvora u Biskupiji.

Jedno od ranosrednjovjekovnih vladarskih središta moglo bi se naslutiti i u *Stonu* gdje su na brdu Sv. Mihajla pronađeni ostaci ranobizantskog kaštela. Može se pretpostaviti da je upravo tamo bilo i sjedište vladara zahumske kneževine, koja je imala svoju dvorsku crkvu već u 10. stoljeću, a koja je preinačena u 11. stoljeću kada je Ston bio u posjedu Dukljanskih vladara (crkva Sv. Mihajla)⁸⁵.

Vladarske rezidencije u ranosrednjovjekovnoj Europi

U nekim regijama zapadne i srednje Europe predkarolinškog, karolinškog i otorskog doba sačuvano je znatno više vladarskih dvora nego u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj. Usporedbe pojedinih najbolje sačuvanih i najbolje proučenih primjera pokazuju različite tipske značajke vladarskih rezidencija u različitim regijama.

Sjeverozapadna Europa

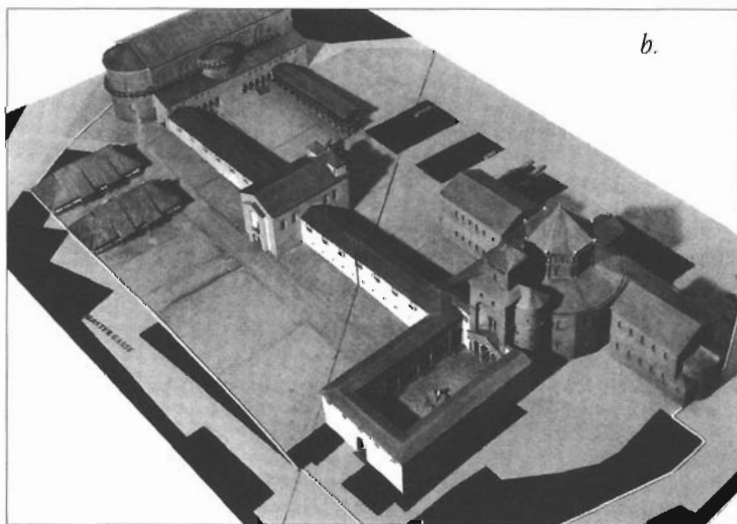
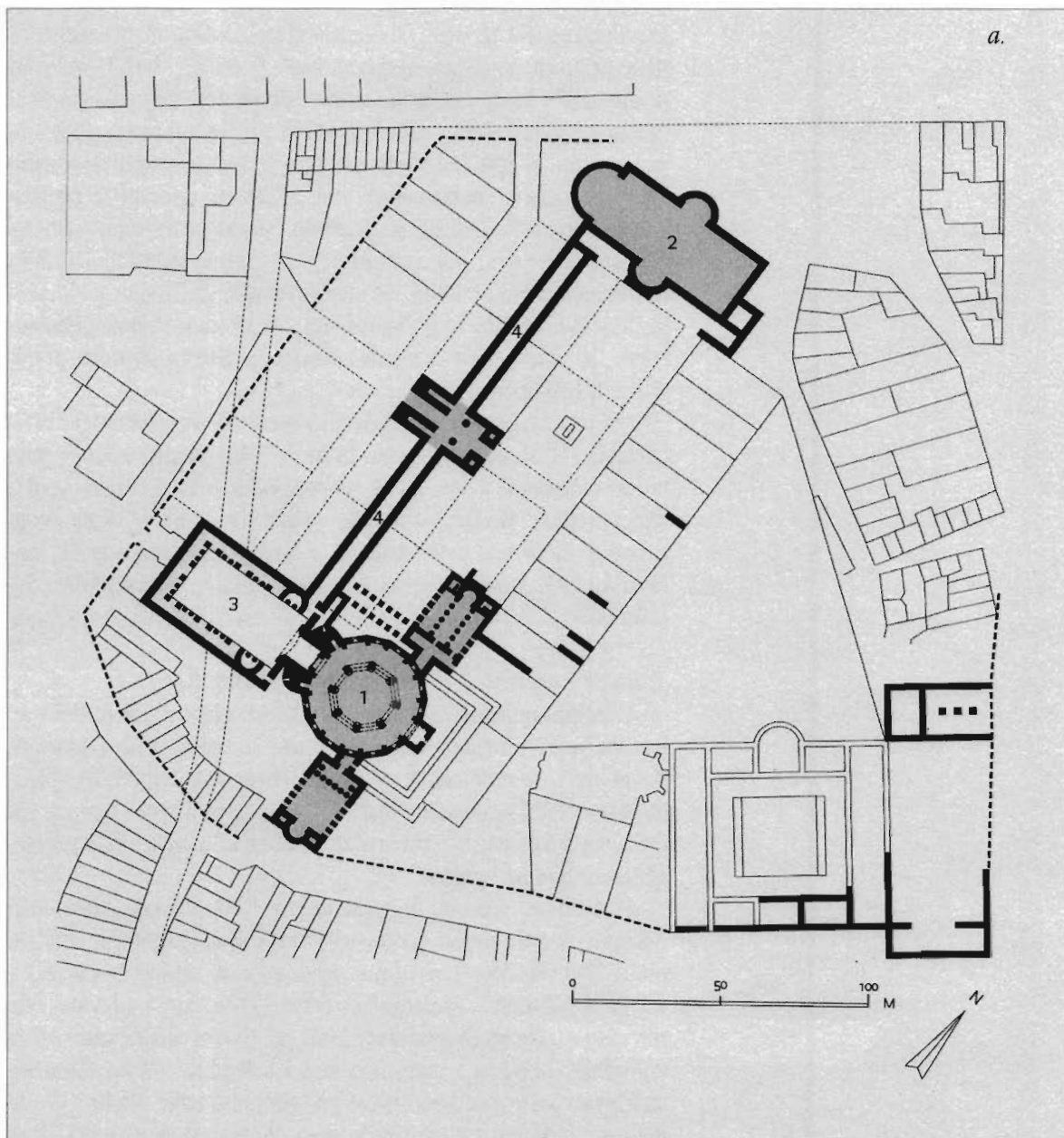
U *Aachenu*, središtu franačke države Karla Velikog, znatnim je dijelom sačuvan veliki građevni sklop koji u ukupnoj dužini od preko 200 metara na sjevernoj strani zatvara vladareva palača, a na južnoj dvorska (palatinska) crkva. Dvije su građevine bile povezane uskim i dugim hodnikom po čitavoj dužini vladarskog kompleksa koji je, osim kraljevske dvorane (*Sala Regalis*), sadržavao još i stambene prostore, administraciju, školu i druge namjene u okviru vladarskog središta. Po zamisli graditelja Oda iz Metza gradnja palatinske kapele započela je 792. godine, a crkva, koja je od samog početka imala značaj katedrale, 805. godine je u prisutnosti pape Lava III. posvećena Djevici Mariji. Urbanističko-arhitektonska zamisao cjeline i pojedinih dijelova pokazuje kako je svekoliki projekt bio nadahnut kasnoantičkom i ranobizantskom arhitekturom. Dugi hodnik, prekinut po sredini jednom poprečnom građevinom, koji čini os urbanističke cjeline, odražava kasnoantička mikrourbanistička rješenja. Predromanička *sala regalis*, koja je danas poznata samo u tlocrtnim obrisima, jer je nadograđena kasnijom gradskom vijećnicom, oslanja se na

⁸² Š. LJUBIĆ, *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i mletačke republike*. Zagreb, 1868, str. 129-130, 135.

⁸³ V. KOVAČIĆ, *Omiš - razvoj starog naselja*. Magistarski rad obranjen na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Zagreb, 1987. - ISTA, Fortifikacije grada Omiša, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 16/1992, str. 29.

⁸⁴ Prema informaciji g. Bože Mimice, istraživača numizmatike ranosrednjovjekovnoga doba.

⁸⁵ Lj. KARAMAN, Crkva Sv. Mihajla kod Stona, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, 15/1928, str. 81-116.

sl. 5. Vladarski sklop Karla Velikog u Aachenu (prema X. Barral i Altetu), a. tlocrt , b. maketa izvornog izgleda. (prema Hugotu)

antičku auličnu arhitekturu s najbolje sačuvanim primjerom u carskoj auli iz Konstantinova doba u Trieru, s time što je ahenska dvorana bila još raščlanjena polukružnim egzedrama na bočnim stranama. Sama, pak, palatinska crkva modificirani je nastavak zamisli ranobizantskog Sv. Vitala u Ravenni s prostranim zapadnim atrijem, ali i s već izrazitim karolinškim "westwerkom" koji dolazi do izražaja na zapadnom ulazu i tornju s bočnim stubištima, te u carskoj loži na katu, okrenutoj prema unutrašnjosti oktogonalne crkve. Dva dodatka oktogonalnoj crkvi u obliku trobrodskih bazilika na sjeveru i na istoku davala su crkvenom sklopu donekle i križno obilježje, koje nije rijetko u starokršćanskim centralnim građevinama⁸⁶ (sl. 5 a,b).

Po antičkim je uzorima podignut i vladarski rezidencijalni sklop u *Ingelheimu*, započet oko 810. godine u doba Karla Velikoga, koji je, međutim, neusporedivo manje sačuvan od kraljevskog središta u Aachenu. Iz skromnijih arheoloških ostataka i na njima osnovanih idejnih rekonstrukcija zaključuje se da je rezidencija oblikovana kao zatvorena cjelina (postupno dograđivana u otonskom i kasnijem razdoblju) sa zapadnim pravokutnim kompleksom i s velikom egzedrom na istoku. Uz rubove pravokutnog sklopa poredane su dvorane, koje zatvaraju prostrano dvorište. Među njima je na samoj zapadnoj strani glavna dvorana - *aula regia*, izdužena bazilikalnog oblika s polukružnom egzedrom na jugu. Istočna egzedra, koja svojim polukružnim trijemom najviše podsjeća na antičke arhitektonske uzore, zatvara drugo veliko dvorište u cijelom sklopu. Na južnoj strani, između aule regija i polukružne građevine, nalazila se dvorska crkva, velika trobrodna bazilika s transeptom i atrijem, koja pokazuje i znatan utjecaj starokršćanske crkvene arhitekture na izgradnju ingelheimskog vladarskog sjedišta⁸⁷ (sl. 6).

Drugačija tipološka obilježja pokazuje franačka vladarska rezidencija kojoj se ostaci danas nalaze u *Paderbornu*⁸⁸. Taj je položaj prije svega povijesno važan zbog okolnosti što je u njemu 799. godine došlo do susreta Karla Velikog i pape Lava III. Rezidencijalni sklop nalazi se u samom središtu paderbornskog burga, a sačuvan je u skromnijim ostacima, koji su ipak bili dovoljni da se u njima prepoznaju četiri sukcesivne građevne faze počevši od jednostavnog kompleksa iz 776. godine koji se sastojao iz jednostavne pravokutne kraljevske aule i susjedne crkve Sv. Spasitelja. U drugoj je fazi iz doba Karla Velikog (799. godine) dograđen sjeverni stambeni dodatak okomito na glavnu aulu i izgrađena nova velika trobrodna bazilika sa sjevernim klostrom⁸⁹. U kasnijim su fazama (836. i 1000. godine) dograđivani pojedini dijelovi dvora i crkve. Sama kraljevska rezidencija bila je jednostavna izdužena građevina kojoj je na južnom pročelju

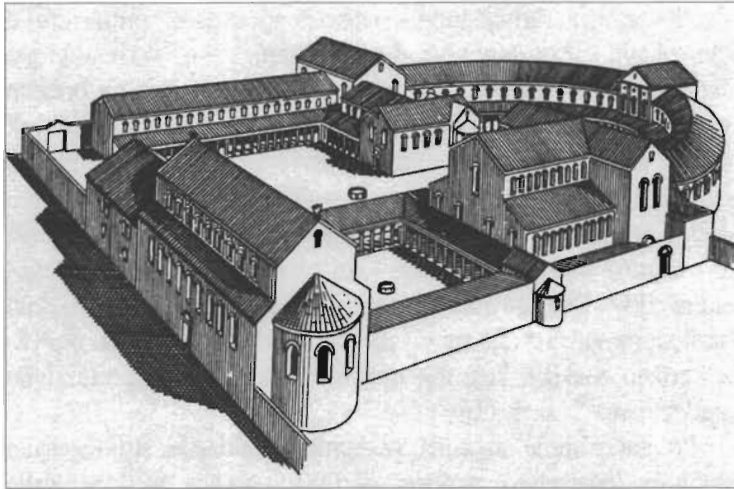
⁸⁶ X. BARRAL I ALTET, *The Early Middle Ages*. Köln, 1997, str. 127-140. - E. G. GRIMME, *Der Dom zu Aachen*. Aachen, 1994, str. 18-19.

⁸⁷ H. GREWE, Die Königspfalz zu Ingelheim am Rhein, u: *Kunst und Kultur der Karolingerzeit*. III, Mainz, 1999, str. 142.

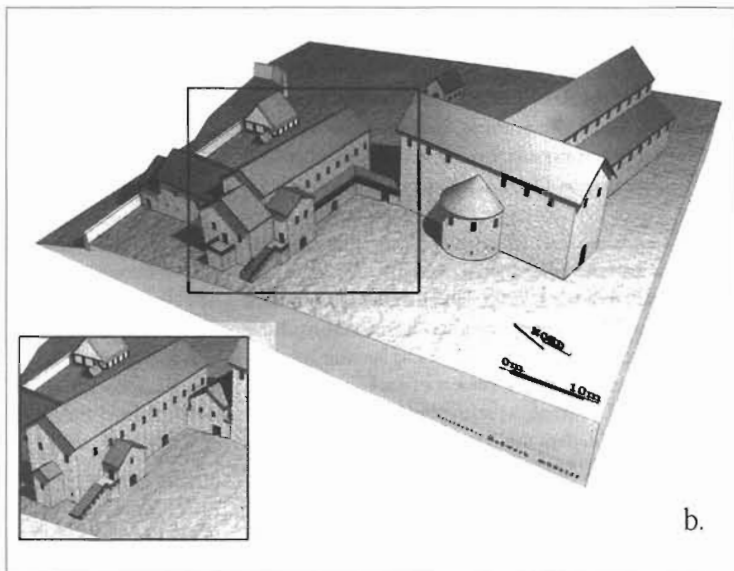
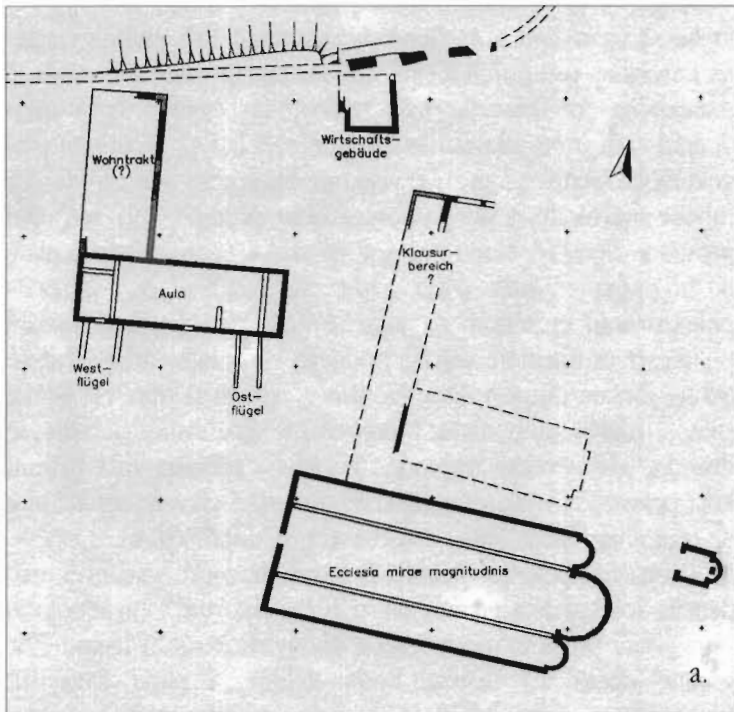
⁸⁸ S. GAI, Die Pfalz Karls der Grossen in Paderborn, u: *Kunst und Kultur der Karolingerzeit*. III, Mainz, 1999, str. 183.

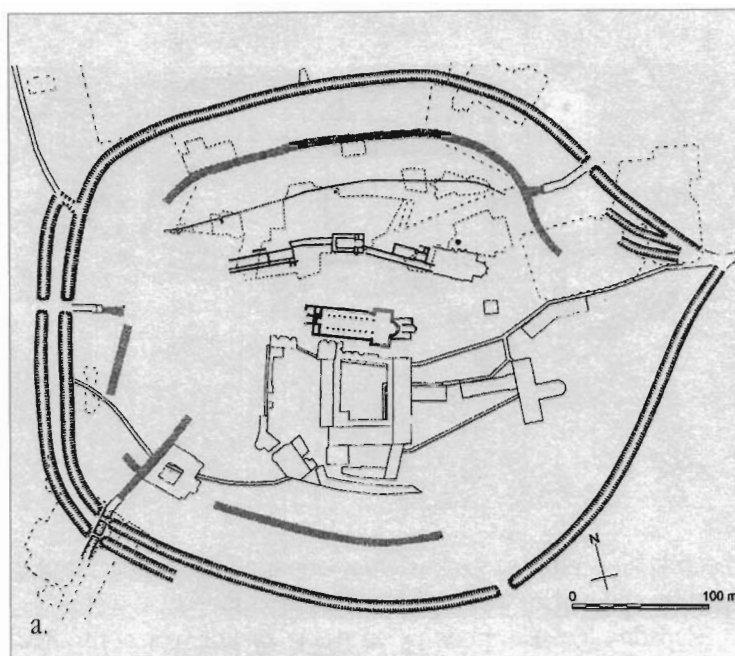
⁸⁹ Isto, str. 187.

sl. 6. Palača Karla Velikog u
Ingelheimu (prema Koepfu)

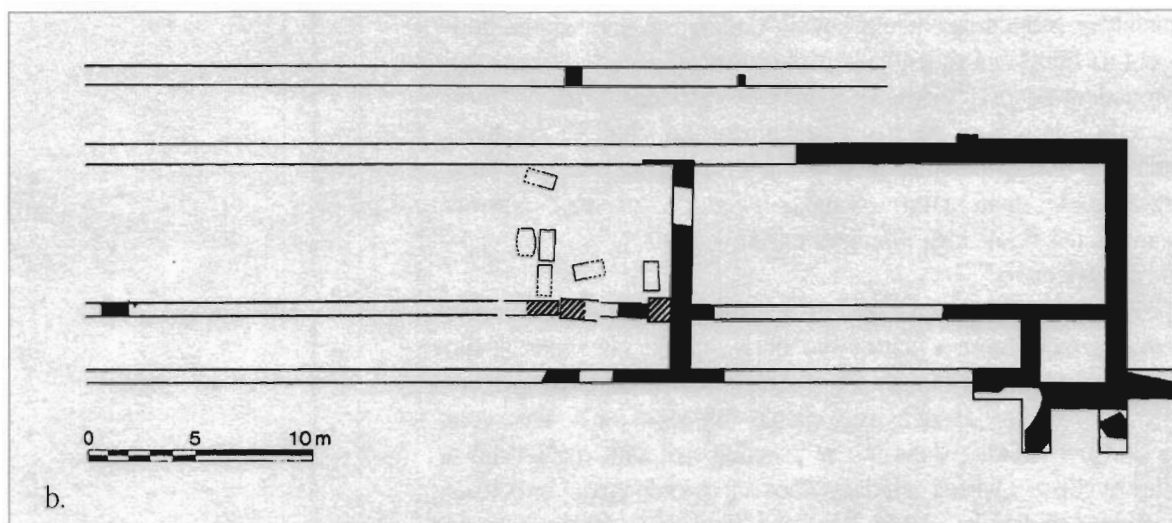

sl. 7. Karolinška rezidencija u
Paderbornu, a. tlocrt, b. maketa
(prema S. Gai).

sl. 8. Vladarski sklop u kaštelu Saint Denis, a. tlocrt kaštela, b. tlocrt karolinške palače (prema Wyssu).

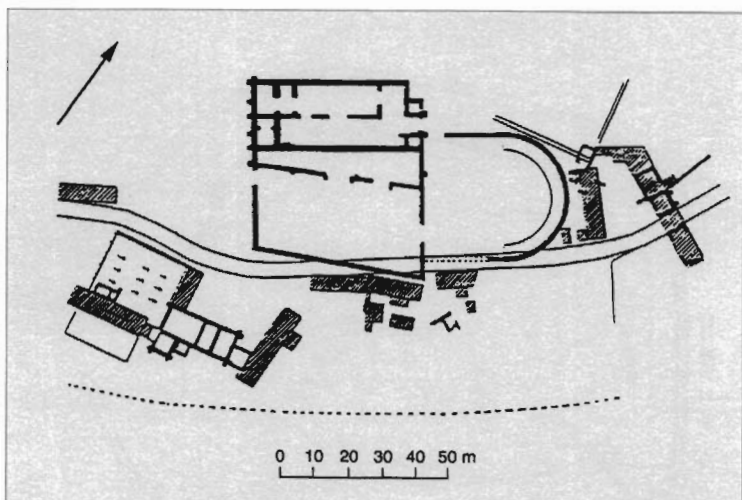
dograđeno vanjsko dvokrako stubište, što dokazuje da je glavna aula bila na gornjem katu (sl. 7 a,b).

Kao usporedba sa starohrvatskim vladarskim rezidencijama možda su s područja franačke države čak i zanimljivije manje palače nego velika središta, jer su zbog manjeg značenja nego raskošni dvori u glavnim središtima kraljevstva bili i skromnije oblikovani, pa su u tom smislu bliži stvarnim mogućnostima izgradnje u ranosrednjovjekovnoj hrvatskoj Dalmaciji.

Tako je na primjer unutar utvrđenog *castelluma Saint-Denisa* (danas na sjevernim prilazima grada Pariza) nasuprot glasovitoj bazilici, u nizu grobnih crkava iz merovinškog razdoblja identificirana karolinška palača, kao jednostavna građevina izdužena oblika s dvjema aulama i užim hodnikom⁹⁰. (sl. 8 a,b)

U *Sammoussyju*, jednoj od rezidencija Karlova oca Pipina Maloga, uz izdužene aule pronađeni su ostaci pravokutnih aula,

⁹⁰ M. WYSS, Saint-Denis, u: *Kunst und Kultur der Karolingerzeit*. III, Mainz, 1999, str. 138.

sl. 9. Tlocrt rezidencije Pipina Malog u Sommoissyju (prema A. Rennouxu)

među kojima jedna sa zaokruženim zidom na istočnoj strani podsjeća na spomenutu palaču u Ingelheimu⁹¹ (sl. 9).

Zapadno franačko područje za nas je zanimljivo i za usporedbu sa starohrvatskom Dalmacijom, jer pokazuje brojnost povremenih sjedišta ranosrednjovjekovnih vladara, što nedvojbeno podsjeća na onodobni istočnojadranski prostor. U zapadnoj Franačkoj pronađeni su ostaci desetak vladarskih rezidencija na području između Rajne i Sene (sl. 10), a na dalmatinskoj obali i u zaleđu na relativno malom prostoru nižu se mjesta u kojima povijesna vrela uz poneki materijalni ostatak svjedoče o rezidencijama starohrvatskih knezova i kraljeva (sl. 3).

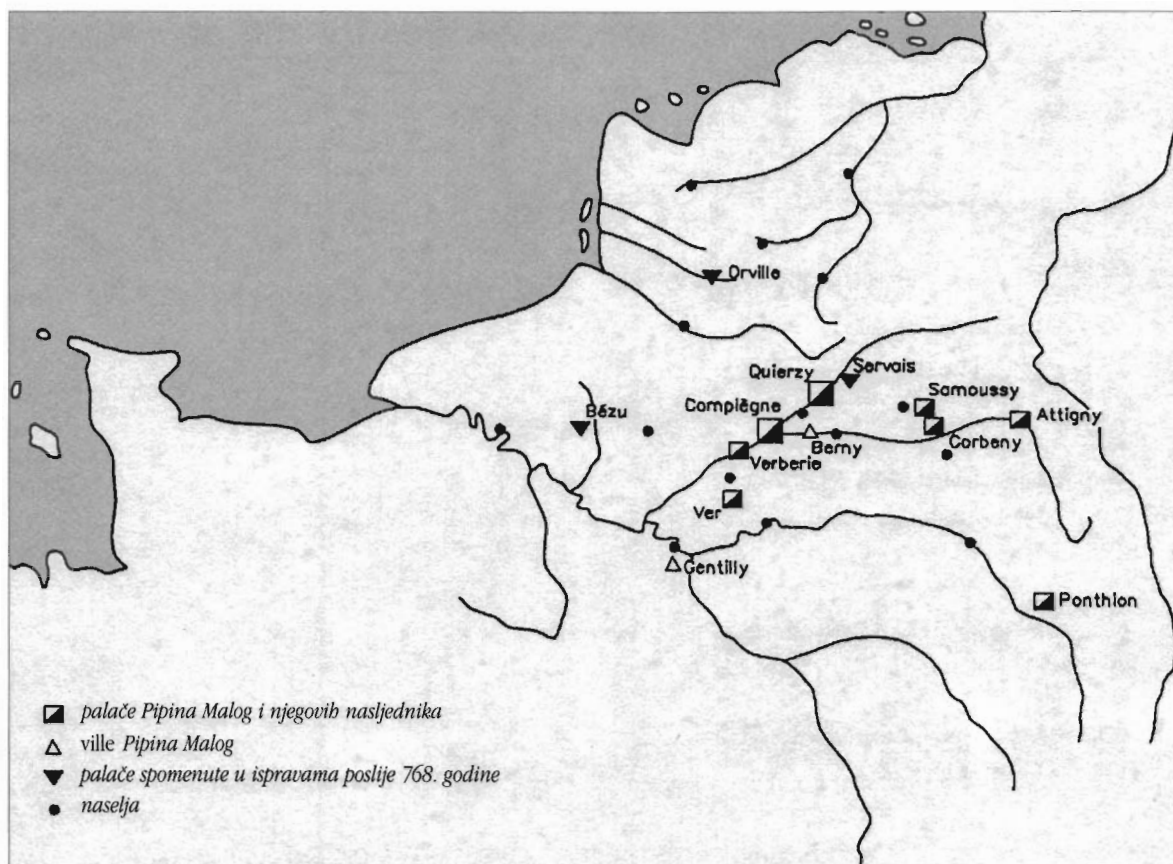
Iberski poluotok

Asturija, pokrajina na sjeveru Španjolske, koja je zahvaljujući svojoj samostalnosti u karolinško doba, kad je sav preostali dio Iberskog poluotoka bio zauzet od Arapa, sačuvala mnoge predromaničke crkve izrazitih regionalnih obilježja, ima na svom području i najbolje sačuvanu ranosrednjovjekovnu rezidenciju u Europi. Blizu Ovijeda, središta neovisnog kraljevstva, izvrsno je sačuvana kraljevska palača *Ramira I.* (842.-850.), poznata i pod imenom Santa Maria de Naranco, po crkvi u prizemnom dijelu građevine. Građevina je izdužena pravokutnog tlocrta s dvjema ložama na kraćim stranama pravokutnika. Kraljevskoj auli u gornjem katu prilazilo se dvokrakim vanjskim stubištem na obim fasadama, ali je samo ono sjeverno ostalo sačuvano. Prostor aule presvoden je bačvastim svodom, pojačan je pojasnicama, kojima s vanjske strane odgovaraju potpornjaci. Po tim konstrukcijskim osobinama, načinu građenja i ukrasu, asturska se vladarska palača sasvim uklapa u tipologiju predromaničke crkvene arhitekture karolinškog doba u Španjolskoj⁹² (sl. 11).

U Ovijedu su pronađeni ostaci *palače austrijskog kralja Alfonsa II.* (791.-842.), sagrađene oko 800 godine. Iz idejne rekonstrukcije zaključuje se o građevnom tipu izrazito izdužene građevine s tornjevima i s trijemom, ali pojedini elementi poput karakterističnih

⁹¹ A. RENOUX, Karolingische Pfalzen in Nordfrankreich (751-987), u: *Kunst und Kultur der Karolingerzeit*, III, Mainz, 1999, str. 133.

⁹² X. BARRAL I ALTET, nav. dj., str. 195-204.

sl. 10. Karolinške rezidencije u zapadnoj Franačkoj (prema A. Rennouxu)

kontrafora i na tom primjeru upućuju na povezanost s crkvenim graditeljstvom karolinškog doba. Prizemlje glavne dvorane bilo je presvođeno bačvastim svodom, a prostor na katu postao je crkva Sv. Mihovila s drvenom konstrukcijom iznad broda i s presvođenim prezbiterijem. Palača se sastojala od stambenih prostora s kupaonicama, ceremonijalnih dvorana, riznice, a kraljevski grobovi pokazuju i funkciju mauzoleja⁹³ (sl. 12).

Apeninski poluotok

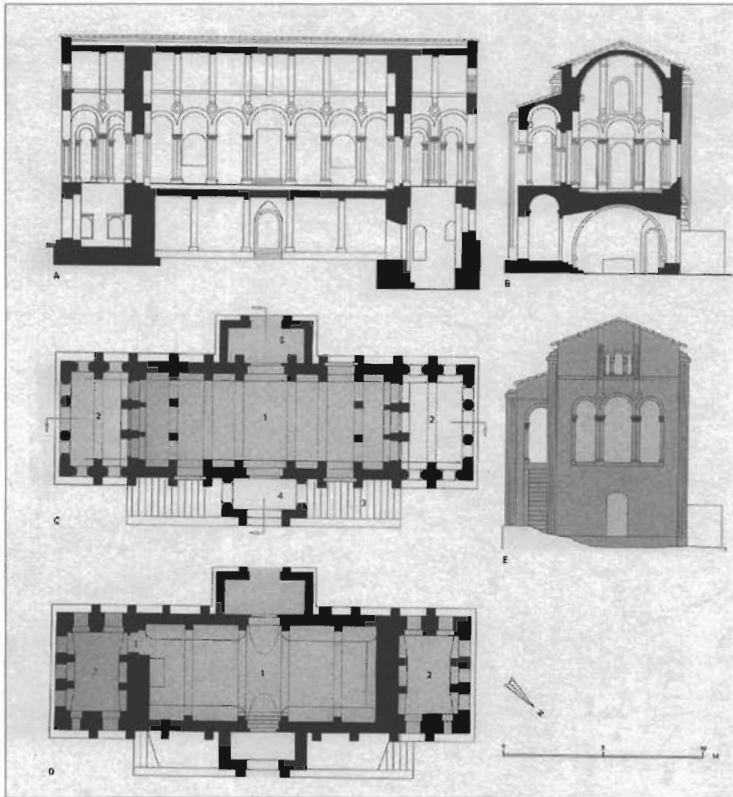
Ranosrednjovjekovne vladarske rezidencije na Apeninskom poluotoku ne čine tipološki homogenu cjelinu zbog različitog razvitka pojedinih dijelova tog prostora između antike i romanike. U pretkarolinškoj i karolinškoj Italiji za proučavanje vladarskih palača čine se posebno zanimljivima tri povijesno-zemljopisne skupine: langobardska vojvodstva u sjevernoj i srednjoj Italiji, Rim kao sjedište poglavara kršćanske Crkve, te Ravenna kao sjedište bizantske uprave.

Langobardski su vladarski dvorovi više poznati po opisima u povijesnim vrelima nego po materijalnim ostacima. Tako je poznato da su se u palače, koje je u *Veroni* i *Paviji* podigao ostrogotski vladar Teodorik, uselili langobardski vladari, koji su se, počevši već s Agilulfom, nastojali asimilirati sa simbolima rimske vlasti⁹⁴. U kraljevskoj je palači u Paviji još u 9. stljeću bio očuvan mozaični Teodorikov portret. U vrelima se spominju i

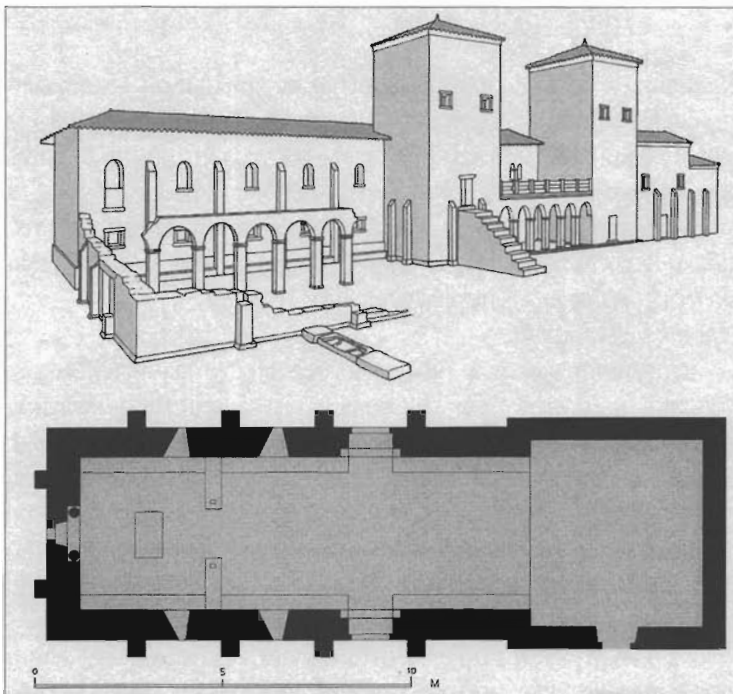
⁹³ Isto, str. 175.

⁹⁴ G. P. BROGIOLO, *Il prolema della continuità*, u: *I Longobardi*, Milano, 1990, str. 130.

sl. 11. Palača Asturijskog kralja Ramira I. kod Ovieda, izvorni izgled (prema Barral i Altetu).

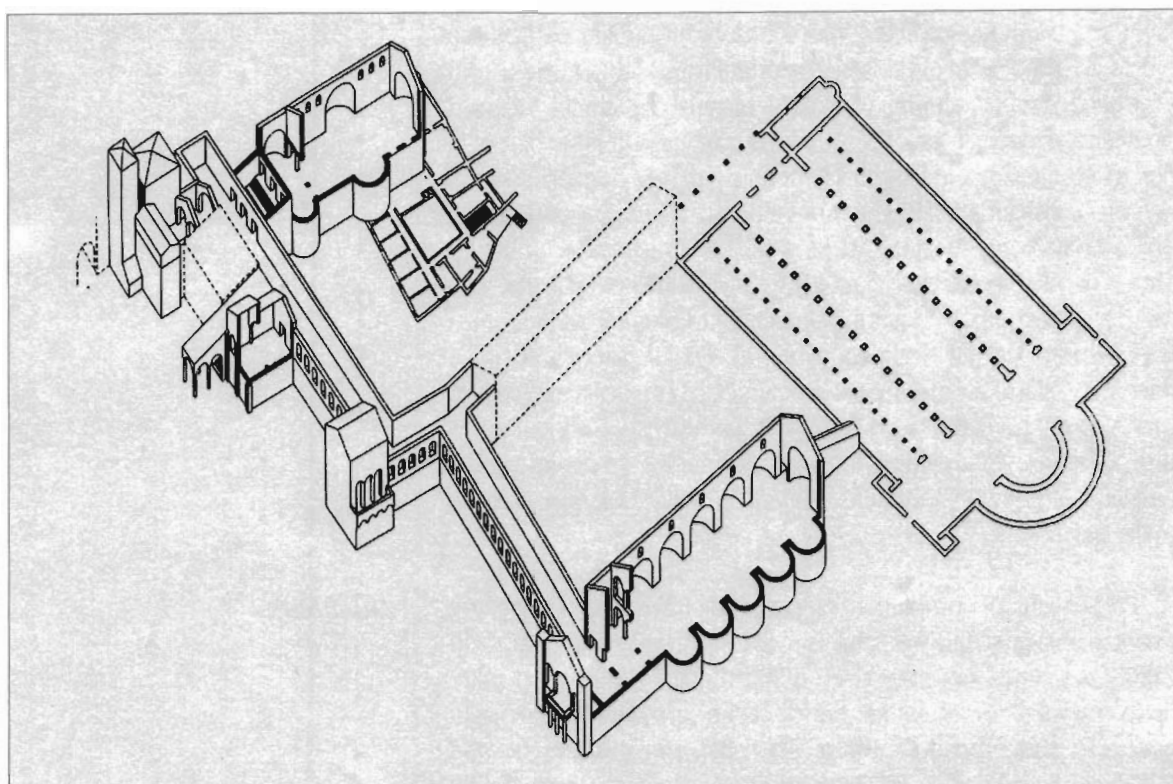

sl. 12. Palača kralja Alfonsa II. u Oviedu (prema Heviau).

novogradene rezidencije, među kojima i glasovita *palača kraljice Teodelinde* u Monzi⁹⁵. Kontinuitet vladarske rezidencije potvrđen je istraživanjem najjužnijeg langobardskog vojvodstva u Beneventu, gdje se u 6. stoljeću spominje *curs ducis* unutar rimskog *Praetoriuma* u kojem je u karolinško doba za vladanja

⁹⁵ G. PAVAN, nav. dj., str. 236. - G. P. BROGIOLO, nav. dj., str. 130.

sl. 13. Izvorni izgled lateranske rezidencije pape Lea III. u Rimu (prema Lichterhandtu)

Arechija II. (758.-787.) izgradio *Sacrum Palatium*⁹⁶. Vladarskom je dvoru pripadala i palatinska kapela *San Salvatore in palatio*⁹⁷.

Langobardske vladarske palače bile su smještene radi mogućnosti učinkovite obrane neposredno blizu gradskih vrata, kako to pokazuje *palatium porta summa* u Bresciji⁹⁸. Iz povijesnih vrela, među kojima je najvažnija "Langobardska povijest" Pavla Đakona, glavno mjesto sastajanja i središte uprave bilo je u auli (germanski termin *Saal*), ili pak u loži (*laubia*) povrh ulaza⁹⁹.

Značenje *Rima* za proučavanje ranosrednjovjekovnih vladarskih rezidencija prije svega je u okolnosti što je u karolinško doba tamo postojala *papinska lateranska palača*. Istraživanjem, a također i uz pomoć dragocjenih grafičkih vrela kao što su renesansni i barokni nacrti arhitekata A. Sangalla i D. Fontane, te drugih arhivskih podataka, izrađena je shematska idejna rekonstrukcija papinske palače u doba Lava III. u kojoj je glavna aula, uzdužna građevina s eksedrama poput Karlove rezidencije u Aachenu, bila isto tako hodnicima raskošnijeg arhitektonskog raščlanjenja povezana s velikom lateranskom bazilikom (sl. 13). Iz tih podataka proizlazi i zaključak o utjecaju lateranskog papinskog sklopa na ahensku rezidenciju¹⁰⁰.

Poznati utjecaj *Ravenne* kao glavnog žarišta tzv. adriobizantizma Justinijanova doba na umjetnost dalmatinske obale, nas-

⁹⁶ M. ROTILI, Una città d'età longobarda: Benevento, u: *I Longobardi*, Milano, 1990, str. 134.

⁹⁷ Isto, str. 139.

⁹⁸ G. PAVAN, nav. dj., str. 237.

⁹⁹ Isto.

¹⁰⁰ M. LUCHTERHANDT, Päpstlicher Palastbau und höfisches Zeremoniell unter Leo II, u: *Kunst und Kultur der Karolingerzeit*. III, Mainz, 1999, str. 109.

tavio se i u ranom srednjem vijeku u doba egzarhata pa i poslije njega. Za proučavanje vladarske rezidencijalne arhitekture u tom je gradu posebno zanimljiva palača egzarha (u ranijoj literaturi pogrešno označena kao "Teodorikova palača") koja je barem u nekim svojim arhitektonskim elementima mogla odraziti i utjecaj suprotnoga smjera, tj. Dioklecijanove palače na istočnoj jadranskoj obali. U svakom slučaju, kad je nastala u prijelaznom dobu od antike na rani srednji vijek, mogla je kao najbliža vladarska rezidencija ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji biti i mogući arhitektonski uzor. U tom slučaju dvosmjerni utjecaj: Dioklecijanova palača - Ravenna - starokršćanska i predromanička Dalmacija, nedvojen u crkvenom graditeljstvu, valja ostaviti kao otvorenu mogućnost i u proučavanja stambenog graditeljstva u ranome srednjem vijeku, uključujući i njegov segment vladarskih palača, kojim smo se ovdje bavili.

Proučavanjem problema ranosrednjovjekovnog vladarskog dvora u Bijacijima mogao sam ustvrditi osnovanost Karamanovih zaključaka, iznesenih prije više od 70 godina¹⁰¹, koji su od pojedinih povjesnika i arheologa bili dovedeni u pitanje¹⁰². Povijesni podaci, dosad pronađeni arheološki ostaci i epigrafička grada s lokaliteta Stombrate u Bijacijima upućuju, naime, na nekoliko zaključaka.

a. U Bijacijima je zaista postojala jedna od ranosrednjovjekovnih rezidencija hrvatskih vladara koji su tamo povremeno boravili sa svojom brojnom dvorskom pratnjom. Bilo je to samo jedno od povremenih sjedišta hrvatskih vladara, na koja upućuju povijesni podaci ili arheološki ostaci. Veći broj ranosrednjovjekovnih vladarskih rezidencija ustanovljen je i u drugim dijelovima zapadne Europe, a naročito gusta mreža tih vladarskih sjedišta identificirana je u zapadnom dijelu franačke države.

b. Istraživanjima u Bijacijima do sada nisu pronađeni prepoznatljivi ostaci vladarskih dvorova, usporedivi s poznatim predromaničkim rezidencijama u različitim dijelovima predkarolinške, karolinške ili otonske Europe, ali su ustanovljeni ostaci antičkoga stambenoga sklopa južno i jugoistočno od crkve Sv. Marte, koji su vjerojatno bili korišteni za vladarski stambeni sklop. Arheološki sklop bio je omeđen sa sjeverne strane dekumanom osnovne centurijacijske mreže, a zapremao je jednu prostornu jedinicu unutar centurijacijskog kvadrata.

c. Nadvratnici s imenima svećenika Gumperta ili Gratosia (Gratiana) ipak su, najvjerojatnije, materijalni ostaci ranosrednjovjekovne preobrazbe antičkog građevnog sklopa u starohrvatski vladarski dvor jer je teško zamisliti šest nadvratnika u jednoj ranosrednjovjekovnoj crkvi. Svećenici su u onodobnoj Europi kao intelektualna elita bili nositelji najvažnijih kulturnih i drugih djelatnosti, uključujući i izgradnju, pa se ne treba čuditi okolnosti da su dvije crkvene osobe, obilježene dužnostima *presbyter* i *diaconus*, mogle biti nositelji izgradnje vladarske rezidencije u

¹⁰¹ LJ. KARAMAN, nav. bilj. 20.

¹⁰² M. BARADA, nav. dj., str. 203. - S. GUNJAČA, nav. dj., str. 692-693.

Zaključak

Bijaćima.

d. Iz relativno oskudnih podataka o drugim vladarskim rezidencijama, a pogotovu o njihovim oskudnim materijalnim ostacima, moglo bi se na današnjem stupnju istraživanja zaključiti da u Dalmaciji prevladavaju dva građevna tipa vladarskih boravišta:

- dvorovi koji su nastali poput onog u Bijaćima adaptacijom antičkog stambenog sklopa ili su građeni u ranom srednjem vijeku po sličnoj prostornoj shemi koja se naslućuje u rezidencijalnom sklopu u Biskupiji, te

- utvrđeni dvorci (*castra*) od kojih je onaj u Omišu, kao sjedište neretvanskoga vladara, jedini sačuvao značajnije srednjovjekovne materijalne ostatke. Toj su drugoj kategoriji pripadali i mnogi drugi utvrđeni gradovi, kojima do sada nisu otkriveni ranosrednjovjekovni ostaci.

e. Ranosrednjovjekovna Europa u pogledu proučavanja dvorskih rezidencija ipak pruža znatno obilniju usporedbenu građu i veću raznovrsnost arhitektonskih tipova koji pokazuju i stanovite regionalne osobitosti. Tako na primjer:

- raznolike vladarske palače u središtima karolinške države (Aachen, Paderborn, Ingelheim) tipski se oslanjaju na antičku tradiciju dvorske arhitekture,

- predromaničke vladarske palače u Asturiji na sjeveru Španjolske slijede ustaljeni tip onodobnog crkvenog graditeljstva,

- raznovrsnost ranosrednjovjekovnih vladarskih rezidencija u Italiji odraz je raznovrsnosti društveno-političkog stanja na Apeninskom poluotoku (papinski Rim, bizantska Ravenna, langobardska vojvodstva od Cividalea do Beneventa),

- nekoliko navedenih usporedbi s vladarskim palačama zapadne Europe, pogotovu u manje poznatim središtima, ukazuje na postojanje rezidencijalne arhitekture koju čine pravokutni prostori što se nižu u izduženom sklopu,

- u navedenim zapadnoeuropskim i srednjoeuropskim rezidencijama vladarski su dvorci u pravilu povezani s dvorskom crkvom u okviru istoga sklopa (Aachen, Paderborn, Ingelheim) ili čak u okviru iste građevine (Santa Maria del Naranco i Oviedo u Asturiji). U istom se smislu može i predromaničku crkvu Sv. Marte u Bijaćima smatrati dvorskom crkvom starohrvatskih vladara.

Skromne materijalne mogućnosti hrvatskih knezova 9. stoljeća, na što ukazuju vladarske isprave iz kojih proizlazi da su u opremi crkvenih zadužbina posuđivali novac od splitske Crkve, odredile su, čini se, nasuprot povoljnijim uvjetima u središtima predromaničke Europe, da se za vladarske rezidencije koriste postojeće antičke građevine. Pa i u crkvenom graditeljstvu predromaničke Dalmacije, znatan je postotak preobrazbe antičke (rimске i starokršćanske) arhitekture u predromaničke crkve ili izgradnje u neposrednom kontinuitetu antičkog položaja, u odnosu na nove crkve, podignute na novim mjestima bez prethodnog kontinuiteta. Bijaći su još jedan primjer korištenja u ranom srednjem vijeku starokršćanske crkve (barem u dijelu predromaničkog razdoblja), krstionice u dužem razdoblju ranoga srednjeg vijeka i antičkog stambenog sklopa za potrebe dvora hrvatskih vladara.

Bijaći in the context of Early Medieval Royal Residences
Summary

The archaeological area Stombrate, situated in the field between Trogir and Kaštela, contains the ruins of an early Christian - early medieval church and of a large dwelling complex from the roman period. Research of the site, lasting over one century was focused on the church, while the problem of identifying the dwelling complex with an early medieval sovereigns' residence has not yet been thoroughly resolved.

Historic sources, i. e. documents issued by Croatian rulers, indicate Bijaći as their property. The names of the high-ranking officials in the same documents support the conclusion that the site was indeed a royal residence, as was proposed by Lj. Karaman more than 70 years before.

Summarizing the results in historic and archaeological literature, the author has listed other possible royal residences in medieval Dalmatia (Nin, Biograd, Šibenik, Knin-Biskupija, Klis, Omiš, Ston). The author also gives an overview of contemporaneous monarchs' palaces in Middle and Western Europe, which are more preserved and more extensively studied than the Dalmatian residences.

These comparative studies led the author to conclude that the site of Bijaći was once a dwelling places for Croatian dukes and their escorts, as was exactly the case with Carolingian courts in other parts of Europe.

There weren't any recognizable elements, comparable to the studied pre-Romanesque royal courts, but the site contained recognizable remains of a roman dwelling complex to the south and south-west of the St. Marta church, later converted into royal courts.

Six lintels with the names of the priests Gumpertus und Gratosus (or Gratianus) are probably the only material evidence proving of the early medieval transformation of the roman dwelling complex into an early Croatian rulers' court. The priests in the Europe at that age, as intellectual élite, were promoters of the most important cultural and of other activities, including building. Therefore, it is very possible that these two ecclesiastical persons, indicated in the inscriptions as presbyter and diaconus might have been in charge of the construction or arrangement of the royal court in Bijaći.

Though the number and the remains are modest, the author has recognized two types of royal residences in early medieval Dalmatia:

a. The courts consisting of a central courtyard, surrounded by residential premises (Biskupija and probably Bijaći),

b. The fortified castles (castra), mentioned in historic documents (Klis, Šibenik) and preserved only in Omiš.

Concerning the royal courts, early medieval Europe has preserved much more archaeological evidence. The remains of sovereigns' palaces belong to different types, reflecting regional characteristics.

Royal palaces in the centres of the Carolingian Kingdom (Aachen, Paderborn, Ingelheim) followed, in their typology, the

tradition of the Roman aulic architecture; the pre-Romanesque royal palaces in Asturia (northern Spain), particularly the one belonging to Ramiro I, reflected established characteristics of contemporaneous ecclesiastical architecture; the diversity of the early medieval royal residences in Italy was a result of the diverse political situations in various parts of the Apennine Peninsula (the papal Rome, Byzantine Ravenna, longobardic duchies from Cividale to Benevento).

In western European examples the royal residences are usually connected with the court church and are within the same architectural complex (the Carolingian sites) or they are situated within the same building (the Asturian examples). Analogously, the pre-Romanesque church of St. Marta in Bijaći can be considered a court church of the early Croatian dukes.